

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконавець: здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти 09-292М групи
заочної форми навчання
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Спеціалізації 016.02 Корекційна психопедагогіка
Освітньо-професійної (наукової) програми:
«Олігофренопедагогіка»

ПОНОМАРЕНКО Карина Сергіївна

Керівник: к.пед.н, доц. Цюпак І.М.

Рецензент: директорка Херсонського
загальноосвітнього навчально-виховного
комплексу №11 Херсонської міської ради
Жулінська Г.М.

Івано-Франківськ, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	8
1.1. Психолого-педагогічні основи комунікативних навичок.....	8
1.2. Особливості комунікативної діяльності у дітей з порушенням інтелектуального розвитку.....	12
1.3. Роль комунікативних навичок у соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями	17
РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ .	22
2.1. Основні принципи та підходи до формування комунікативних навичок .	22
2.2. Роль вчителя та батьків у розвитку комунікативних навичок	32
2.3. Використання ігрових методів у розвитку комунікативних навичок ...	4040
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	47
3.1. Стан сформованості комунікативних навичок дітей з порушеним інтелектом	47
3.2. Зміни комунікативних навичок під впливом корекційно-розвивальної роботи (у вигляді практичних вправ та ігор)	55
3.3. Рекомендації педагогам та батькам щодо розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку	60
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Швидкий темп сучасного життя та зміни в освітній системі висувають нові вимоги до соціалізації дітей і розвитку їхніх комунікативних навичок. Одним із головних завдань шкільного виховання є формування в учнів здатності до ефективного спілкування. Це питання є важливим у лінгводидактиці та напрямках модернізації освіти в Україні. Розвиток комунікативних умінь передбачено законом «Про освіту» [34] та програмами оновлення мовної освіти. Сучасна школа орієнтується на гуманізацію процесу навчання, де учень виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом освіти. В умовах технологічного прогресу та соціальних змін зростає роль міжособистісного спілкування для формування гармонійної особистості.

Актуальність теми дослідження полягає в потребі забезпечити ефективне формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Такі діти мають труднощі у встановленні соціальних контактів, що впливає на їхню адаптацію та навчання. Комунікація є ключовим чинником інтеграції дитини в суспільство та розвитку її особистісного потенціалу. Формування цих навичок потребує адаптованих методик з урахуванням індивідуальних особливостей. Комунікативні вміння сприяють зростанню самооцінки, емоційній стабільності та активній участі у соціальному житті. Саме тому важливо визначити ефективні педагогічні підходи для початкової школи, які дозволять забезпечити позитивну динаміку мовленнєвого розвитку таких дітей.

Проблему формування комунікативних навичок в учнів та дошкільників досліджували такі вітчизняні науковці, як Белова О., Висоцька А., Чайка С., Коваленко Є., Крючко Н., Лещій Н., Ляпунова В., Орленко І., Бальбуза О., Асєєва Ю., Чеботарьова О., Соколова Г., Кравець Ю., Спільник Н., Зимівець Н., Тороп К., Кульбіда С. Серед зарубіжних авторів слід виділити праці Cebotaru N., Racu S., Mkrtchyan H. та співавт., Hofmann V., Müller C., Klefbeck K., Zashchirinskaia O.

Вітчизняні дослідники розглядають формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелекту як складний психолого-педагогічний процес, що охоплює розвиток мовленнєвої діяльності, соціальної взаємодії та емоційно-вольової сфери. Зокрема, акцент робиться на специфіці мовленнєвих порушень, труднощах у розумінні й продукуванні висловлювань, зниженій здатності до використання невербальних засобів комунікації. У працях аналізуються педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування комунікативної компетентності, серед яких виділяють використання ігрових технологій, індивідуалізацію навчального процесу та організацію спеціальних корекційно-розвивальних занять. Ряд авторів досліджує рівень сформованості комунікативних навичок у дітей з різними ступенями інтелектуального порушення, виявляючи типові труднощі та динаміку змін під впливом цілеспрямованої педагогічної діяльності. Також важливим напрямом є розробка програм розвитку мовлення для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням їхньої когнітивної недостатності.

Зарубіжні науковці приділяють увагу багатовекторному аналізу комунікативної поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти. Значна кількість досліджень присвячена впливу комунікативних умінь на соціальну адаптацію, формуванню навичок взаємодії з однолітками, а також зменшенню проявів деструктивної поведінки. Особливу увагу приділено оцінці ефективності освітніх стратегій, спрямованих на розвиток мовленнєвих та невербальних засобів комунікації, включаючи використання динамічних ігор, фізичної активності та мультисенсорного навчання. Дослідники підкреслюють важливість цілеспрямованого розвитку комунікативної компетентності як засобу підвищення навчальної мотивації та рівня включеності учнів у навчальний процес. Окремі автори аналізують роль мовленнєвого оточення, кваліфікації педагогів та міжособистісного клімату в навчальному середовищі у формуванні комунікативних навичок дітей з когнітивними порушеннями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи (проєту) розроблена в межах науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти Педагогічного факультету Херсонського державного університету «Технології корекційно-розвиткової, абілітаційної та реабілітаційної роботи в системі спеціальної та інклюзивної освіти в умовах сучасних викликів суспільства». Кваліфікаційна робота є складником науково-дослідницької роботи кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету. Обрана тема відображає пріоритетні напрями розвитку педагогічної науки, визначені Законом України «Про освіту», Концепцією розвитку інклюзивної освіти та Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»). Робота має важливе практичне та наукове значення для покращення системи спеціальної та інклюзивної початкової освіти дітей з порушенням інтелектуального розвитку.

Мета дослідження полягає в розробці напрямів формування комунікативних навичок у дітей початкової школи з порушеннями інтелектуального розвитку та їх апробації у корекційно-розвитковій роботі.

Завдання дослідження:

- вивчити питання психолого-педагогічних основ комунікативних навичок та визначити їх роль у соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями;
- вивчити особливості комунікативної діяльності у дітей з порушенням інтелектуального розвитку;
- визначити основні принципи та підходи до формування комунікативних навичок, стан їх сформованості у дітей з порушенням інтелектом та зміни комунікативних навичок під впливом корекційно-розвивальної роботи (у вигляді практичних вправ та ігор);
- сформувати рекомендації педагогам та батькам щодо розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – напрями формування комунікативних навичок під впливом корекційно-розвивальної роботи.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження було використано комплекс теоретичних і емпіричних методів. Теоретичні методи включали аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку мовлення, соціальної взаємодії та комунікативної компетентності у дітей з інтелектуальними порушеннями. Це дало змогу визначити сутність досліджуваного феномену, систематизувати наукові підходи до його вивчення та окреслити методичні основи практичної частини. На емпіричному рівні застосовувалися спостереження, бесіди, сюжетно-рольові ігри та ігрові завдання для вивчення реального стану сформованості комунікативних навичок у дітей. Для діагностики використовувалися валідні методики: «Комунікативний лист» (Шипіцина Л., Лісіна М.), методика «Спільне складання картинки» (за Бойковим Д.), а також дитячий варіант «Тесту фрустраційних реакцій Розенцвейга», які дозволили оцінити мовленнєву активність, рівень взаємодії та реакції на комунікативні труднощі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні психолого-педагогічних умов формування комунікативних навичок у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. У дослідженні комплексно проаналізовано вплив спеціально організованої ігрової діяльності на розвиток мовленнєвої активності дітей цієї категорії. Встановлено, що комунікативні навички не лише підвищують ефективність навчання, а й сприяють соціальній адаптації та формуванню позитивної самооцінки. Результати дослідження доповнюють наукові уявлення про закономірності розвитку мовленнєвих і соціальних умінь у дітей із когнітивними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання розроблених рекомендацій у роботі вчителів, логопедів, психологів та батьків дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Запропоновані методики можуть бути включені до програм корекційно-розвивального навчання в інклюзивних та спеціальних освітніх закладах. Матеріали дослідження можуть застосовуватися у підготовці педагогічних кадрів, які працюють із дітьми з особливими освітніми потребами.

Також результати можуть стати основою для подальших досліджень у галузі спеціальної педагогіки та дитячої психології.

Апробація результатів роботи. Основні теоретичні положення, практичні висновки, результати дослідження проблеми формування дослідницької компетентності дитини дошкільного віку з особливими освітніми потребами засобами сенсорно-пізнавального простору обговорювалися під час виступу на засіданні кафедри спеціальної освіти Педагогічного факультету Херсонського державного університету. Стаття «Особливості комунікаційної активності дітей старшого дошкільного віку» була опублікована в збірнику матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю на тему «Актуальні проблеми дошкільної, початкової та спеціальної освіти в умовах кризових викликів суспільства»

Структура кваліфікаційної роботи. вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Психолого-педагогічні основи комунікативних навичок

Проблема навичок є однією з найважливіших і актуальних у психології, особливо в контексті виховання та навчання. Ця проблема викликає багато питань і роздумів серед батьків, учителів і учнів, оскільки здібності впливають на успішність навчання, розвиток особистості та досягнення в різних сферах життя. Згідно з науковими дослідженнями, проблема комунікативних здібностей активно вивчається як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Вчені визначають місце цих здібностей у системі особистісних якостей і намагаються окреслити їх структуру та умови для розвитку. Однак, незважаючи на численні дослідження, існує певна плутанина у трактуванні поняття «здібності», що потребує додаткового уточнення. Зокрема, в літературі здібності іноді розглядаються як широка сфера можливостей людини, яка охоплює її творчий потенціал та індивідуальність.

З іншого боку, поняття «здібності» часто переплітається з іншими психологічними категоріями, такими як рівень інтелектуального розвитку чи індивідуальні особливості розумового процесу. Тому необхідно чітко визначити, що саме входить до змісту поняття «здібності». Вітчизняна психологія надає два основних підходи до розуміння здібностей, що також підтверджується дослідженням Тимошко Г., Гладуш В. [41]. Перший підхід розглядає здібності як індивідуально-психологічні особливості, які визначають успішність діяльності людини та сприяють швидкому засвоєнню знань і навичок. Цей підхід став основою для подальших досліджень у галузі диференціальної психології. Другий підхід розглядає здібності як

універсальні якості людини, що визначають її взаємодію з культурою та навколишнім середовищем.

Такі підходи демонструють важливість визначення і розуміння поняття здібностей для глибшого осмислення процесів навчання та розвитку особистості, а також для вдосконалення педагогічної та психологічної практики. Здібності розглядаються як індивідуально-психологічні особливості, які визначають готовність людини до оволодіння певними видами діяльності та є необхідною умовою для їхнього успішного виконання, як свідчить Бабиц Н. [2]. Вони являють собою високий рівень інтеграції різних психічних процесів, властивостей і дій, що відповідають вимогам конкретної діяльності. Особливості, що впливають на здатність набувати нові знання, навички та вміння, не є самими знаннями чи вміннями, а виявляються в швидкості, глибині та міцності оволодіння певними способами діяльності. Комунікативні навички, як складова загальної системи здібностей, забезпечують ефективне спілкування відповідно до вимог соціальної взаємодії. Ці навички включають усвідомлені дії, спрямовані на досягнення комунікативних цілей і підвищення якості міжособистісних контактів.

Дослідження свідчать, що комунікативні навички у дітей шкільного віку є усвідомленими діями, які дозволяють дитині правильно поводитися відповідно до поставленої мети спілкування [3;7;11]. Ці навички мають певні складові, серед яких – осмислені комунікативні дії, здатність правильно реагувати в конкретних ситуаціях та використання відповідних методик для досягнення цілей. Успіх їхнього розвитку залежить від мотивації до спілкування, вміння слухати і розуміти співрозмовника, емоційної взаємодії, а також знання правил спілкування. Підхід до формування комунікативних навичок, викладений Шкуренко О. [52], демонструє важливість діяльнісного підходу у цьому процесі. Цей підхід сприяє творчій самостійній діяльності дітей і розвитку їх особистісних якостей. Розвиток комунікативних навичок у

школярів розглядається як ключовий аспект міжособистісної взаємодії в освітньому процесі.

В більшості наукових визначень здібностей йдеться про те, що вони є психічними властивостями, що дозволяють людині ефективно займатися певною діяльністю [15;22]. Розвиток здібностей сприймається як складний процес інтеграції різних способів пізнання, що існують у культурі. Основні проблеми дослідження здібностей стосуються їхнього походження, природи, типів, діагностики та закономірностей формування. Здібності часто класифікують на кілька рівнів – задатки, обдарованість і талант, а також на різні види діяльності. Для класифікації здібностей використовують критерії, серед яких виділяють сенсомоторні, перцептивні, мнемічні, імагінативні, розумові та комунікативні здібності. Це розрізнення має умовний характер, адже розвиток спеціальних здібностей сприяє загальному розвитку, а загальні здібності впливають на розвиток спеціальних.

Комунікативні здібності є прикладом загальних здібностей, що забезпечують ефективне спілкування та вирішення завдань у міжособистісних взаєминах. Вони відповідають за здатність людини вступати в соціальні контакти, вирішувати комунікативні завдання та досягати поставлених цілей. Це важлива складова соціальної взаємодії, адже ефективна комунікація визначає успіх у різних соціальних ситуаціях. Дослідження, зокрема Голуб Н. [8], висвітлює методики формування цих умінь. Аналітичний підхід до розвитку комунікативних здібностей підтверджується також дослідженнями Король А. [18]. Таким чином, комунікативні здібності розглядаються як індивідуально-психологічні та психофізіологічні характеристики, які допомагають людині ефективно вступати у соціальні контакти та досягати поставлених цілей.

Природні передумови для розвитку комунікативних здібностей включають властивості нервової системи, такі як лабільність та слухова пам'ять. Фізіологічні аспекти, зокрема реактивність нервової системи та домінування функцій правої півкулі, визначають емоційну обробку

інформації та соціальну взаємодію. Основними психологічними факторами є чутливість, здатність оцінювати емоційні стани інших, комунікабельність і чуйність. Ці властивості сприяють адекватному сприйняттю інформації та ефективній взаємодії з іншими людьми. Комунікативна здатність об'єднує комунікативні здібності з особистісними якостями людини. Підхід до інтеграції цих характеристик відображено у дослідженнях Данилевич Ю. [10].

Концепція комунікативної здатності розглядає комунікативні здібності як інтегративну властивість, що складається з трьох основних компонентів. Першим компонентом є когнітивний, який включає професійну компетентність та здатність до децентрованого мислення. Другим компонентом є емоційний, що характеризується високою чуйністю, тактовністю, позитивним ставленням до почуттів інших і щирістю власних емоцій. Третім компонентом є поведінковий, який проявляється у здатності до саморегуляції, коригування власних дій, впевненості та відповідальності. Ця концепція обґрунтовує важливість комунікативної здатності як складової професійної діяльності та соціальної адаптації. Вона є прикладом інтеграції психологічних та особистісних характеристик, що сприяють успішній комунікації, як відзначено у дослідженні Зінорук А. [14].

Процес розвитку комунікативних навичок у дітей проходить кілька послідовних етапів. На віці 2–4 років діти взаємодіють через емоційно-практичну взаємодію, що базується на копіюванні дій та емоцій. У віці 4–6 років у дітей виникає потреба у складнішій співпраці, зокрема через ігрову діяльність. У віці 6–7 років спілкування набуває більш абстрактного характеру, починають проявлятися лідерські якості. У шкільному віці (5–7 років) діти демонструють бажання безкорисливо допомагати одноліткам та співпереживати. Таким чином, формування комунікативних навичок у дітей початкової школи є важливою складовою їхнього загального розвитку та соціальної адаптації.

Організація навчального процесу та створення умов для ефективного міжособистісного спілкування є ключовими аспектами розвитку комунікативних навичок. Середовище, в якому відбувається спілкування, визначає ефективність взаємодії дітей. Формування комунікативних навичок є поступовим процесом, який залежить від соціальних факторів та індивідуальних особливостей дітей. Цей процес інтегрується у предметно-практичну діяльність та організацію освітнього процесу. Дослідження підтверджують важливість створення сприятливого середовища для розвитку цих навичок. Отже, розвиток комунікативних навичок сприяє не лише успішному навчальному процесу, а й формуванню гармонійних міжособистісних стосунків.

Отже, узагальнюючи аналіз наукових досліджень, можна зробити висновок, що комунікативні здібності є важливим чинником соціально-психологічної адаптації школярів. Вони забезпечують ефективну взаємодію між людьми та сприяють досягненню комунікативних цілей. Висока якість спілкування залежить від рівня розвиненості цих навичок. Наукові роботи підкреслюють необхідність визначення чітких критеріїв та показників комунікативних здібностей особистості. Системний підхід до розвитку комунікативних навичок дозволяє коректно організувати педагогічну діяльність. Таким чином, комунікативні навички є запорукою успішної комунікації та професійного зростання учасників навчального процесу.

1.2. Особливості комунікативної діяльності у дітей з порушенням інтелектуального розвитку

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти важливим є забезпечення гармонійного розвитку дітей з порушеннями інтелекту, що сприятиме їх соціалізації. Однією з ключових умов цього процесу є формування комунікативної діяльності. Комунікативна компетентність

дозволяє дитині брати участь у спільній діяльності, розуміти інших і виражати власні потреби. Особливої уваги потребують діти з інтелектуальними порушеннями, адже їхній мовленнєвий розвиток має суттєві відхилення. Тубичко Ю. стверджує, що важливо визначати особливості комунікації вже в ранньому віці, оскільки саме тоді формуються базові передумови мовленнєвої активності. Тому рання корекційна робота з акцентом на спілкування має пріоритетне значення [44].

У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку мовлення формується повільніше, ніж у дітей з типовим розвитком. Вони пізніше починають розуміти звернене мовлення та самостійно використовувати його у повсякденних ситуаціях. Це обумовлено не лише затримкою психічного розвитку, а й порушенням моторних функцій і сенсорного сприймання. Обмеження у формуванні мовленнєвого досвіду веде до зменшення словникового запасу і примітивної структури висловлювань. Як зазначає Чайка М., застосування засобів альтернативної і додаткової комунікації (АДК) сприяє розвитку елементарних форм взаємодії. Використання АДК дозволяє компенсувати мовленнєві порушення й розширює можливості спілкування в навчальному середовищі [47].

Словниковий запас дітей з інтелектуальними порушеннями у молодшому шкільному віці обмежений і складається здебільшого з іменників та дієслів. Прикметники зустрічаються рідко, а більшість слів мають узагальнене або спрощене значення. Наприклад, одне слово може позначати кілька різних предметів або ситуацій, що ускладнює розуміння мовлення інших. У висловлюваннях часто спостерігається порушення граматичної структури та спрощена форма речень. За спостереженнями Рейди К. і Торопа К., більшість речень учнів із порушеннями інтелекту складаються з двох-чотирьох слів, переважно простих. Такі діти рідко ініціюють діалоги й часто не розуміють змісту звернень [36].

Із віком словниковий запас дещо зростає, але мовлення залишається простим й недостатньо граматичним. Учні продовжують використовувати

короткі речення з обмеженою кількістю частин мови. Зв'язне мовлення формується повільно, а труднощі у побудові логічного висловлювання залишаються значними. Вони не завжди вміють дотримуватись логічної послідовності, допускають порушення у граматичних зв'язках. Дослідження Мартиненка І. показує, що учні старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями потребують систематичної роботи над синтаксисом і лексикою. Саме читання та усне переказування сприяють кращому засвоєнню структури мовлення [25].

Діти з інтелектуальними порушеннями мають низький рівень розвитку регуляції мовлення, що проявляється в труднощах виконання інструкцій. Вони не завжди послідовно виконують завдання, пропускають етапи або діють у неправильному порядку. Часто не усвідомлюють мету завдання або не можуть згадати попередні дії. Це ускладнює навчальний процес і знижує ефективність педагогічного впливу. Згідно з дослідженням Черніченко Л., використання психотерапевтичних методик сприяє формуванню емоційної готовності до спілкування. Такий підхід допомагає зменшити тривожність і розвивати впевненість у власному мовленні [50].

Комунікативна діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями характеризується обмеженою ініціативністю у спілкуванні. Вони рідко самі починають діалог і частіше відповідають на запитання, ніж ставлять їх. Їхні висловлювання зазвичай короткі, часто фрагментарні та недостатньо інформативні. Такі діти мають труднощі з підтриманням розмови, часто переходять з теми на тему без логічного зв'язку. Спостерігається знижена здатність до розуміння мовленнєвих сигналів співрозмовника. Це створює бар'єри у побудові стійких комунікативних контактів.

Розуміння зверненого мовлення у таких дітей часто носить ситуативний характер. Вони можуть правильно реагувати лише в знайомих ситуаціях із повторюваними словами або фразами. Ускладнення виникають під час сприймання абстрактних понять, складнопідрядних конструкцій та непрямих форм мовлення. Водночас діти не завжди вміють розрізняти

інтонаційні відтінки або невербальні засоби комунікації. Це обмежує глибину сприймання мовлення і знижує якість комунікативної взаємодії. Такі особливості виявляються вже в молодшому шкільному віці та зберігаються протягом усього навчання.

Комунікативна активність у дітей з інтелектуальними порушеннями залежить від рівня сформованості мотиваційної сфери. Низький рівень пізнавального інтересу часто поєднується з обмеженим емоційним відгуком. Такі діти не завжди прагнуть ділитися враженнями або думками, навіть за умови володіння відповідними мовленнєвими засобами. Вони не шукають спілкування з однолітками або дорослими, а їхні комунікативні дії зазвичай мають реактивний характер. У багатьох випадках мовлення не виконує повноцінної функції соціальної взаємодії. Через це процес міжособистісного спілкування суттєво ускладнений [24].

Мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями часто має стереотипний характер. Вони використовують обмежену кількість мовленнєвих кліше, не адаптуючи їх до контексту ситуації. Спостерігається часте повторення одних і тих самих фраз, слів або конструкцій. Висловлювання рідко є розгорнутими і не містять логічного завершення. Це свідчить про труднощі в самостійній побудові мовлення на основі власного досвіду чи потреб. Рівень зв'язності і цілісності висловлювань залишається низьким упродовж усього шкільного періоду.

Вираження емоцій у мовленні дітей з інтелектуальними порушеннями має обмежений характер. Вони часто не розрізняють емоційне забарвлення слів і не вміють адекватно виражати почуття словами. Замість вербального вираження емоцій використовуються міміка, жести або дії. Це ускладнює розуміння їхнього стану іншими учасниками спілкування. Недостатній розвиток емоційно-комунікативної сфери впливає на загальний рівень соціальної поведінки. Відсутність адекватного емоційного відгуку створює додаткові труднощі у взаємодії з оточенням [31].

Отже, проаналізувавши наукову літературу, можна виокремити наступні особливості комунікативної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями див. рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Особливості комунікативної діяльності у дітей з порушенням інтелектуального розвитку

Багато учнів із порушенням інтелекту мають труднощі у засвоєнні навичок письма і читання, що пов'язано з недостатнім фонематичним сприйманням. Вони плутають звуки, не можуть правильно співвіднести звуковий і графічний образ букви. Це ускладнює процес читання та письма, призводить до помилок, пропусків і викривлень слів. Учням складно зрозуміти зміст прочитаного, а процес злиття звуків вимагає значних зусиль.

Через ці труднощі необхідна цілеспрямована робота з розвитку фонематичного слуху. Особливо ефективними є вправи на співвіднесення зорового і слухового аналізу.

Таким чином, комунікативна діяльність дітей з інтелектуальними порушеннями має низку специфічних особливостей, що ускладнюють їхню соціальну взаємодію. Знижена мовленнєва ініціативність і обмежена здатність до розуміння зверненого мовлення не дозволяють їм повноцінно включатися у спілкування. Спрощена граматична структура висловлювань зумовлює труднощі у побудові зв'язного та логічного мовлення. Недостатній розвиток емоційної виразності обмежує можливості вираження власних почуттів у комунікації. Стереотипність і ригідність мовленнєвих форм призводять до одноманітності й непродуктивності спілкування. Врахування цих особливостей є ключовим для подальшого формування ефективної системи підтримки мовленнєвого розвитку таких дітей.

1.3. Роль комунікативних навичок у соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями

Комунікативні навички є базовим компонентом соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Саме завдяки здатності до спілкування дитина отримує можливість встановлювати контакти, орієнтуватися в соціальному середовищі та будувати взаємодію з іншими людьми. У дітей з інтелектуальними порушеннями ця сфера зазнає суттєвих ускладнень, що негативно впливає на всі інші аспекти розвитку. Як підкреслює Залановська Л., комунікація в інклюзивному середовищі повинна бути доступною і багатоформатною, зокрема через використання альтернативних засобів. До таких засобів належать міміка, жести, зорові символи, комунікаційні картки, що забезпечують можливість вираження

потреб дитини. Вони допомагають зменшити комунікативні бар'єри й підвищити рівень активності дитини в соціумі [13].

Здатність до ефективного спілкування в освітньому процесі є важливою умовою для успішного навчання. Комунікація дозволяє дітям краще розуміти вказівки вчителя, звертатися за допомогою та підтримкою, брати участь у колективній діяльності. У дітей з інтелектуальними порушеннями, які мають труднощі з вербальною мовою, формується тривожність та уникання взаємодії. На думку Матющенка І. та Омеляновича І., розвиток емпатії через комунікативну практику сприяє зниженню емоційної напруги та покращує соціальну адаптацію. Діти починають краще розуміти емоції інших, що є важливою передумовою для гармонійної взаємодії в класному колективі. Саме через розвиток емоційної чутливості формуються передумови відповідальної поведінки та позитивної самооцінки [26].

Комунікативні навички забезпечують не лише участь у спілкуванні, а й здатність вирішувати конфліктні ситуації, просити допомогу чи висловлювати власну думку. Діти, які не можуть повноцінно говорити, часто стикаються з нерозумінням, ігноруванням або соціальною ізоляцією. Як зазначають Тороп К. та Ярмола Н., ефективне впровадження компетентнісного підходу в освіті таких дітей потребує розвитку базових комунікативних умінь. Навички міжособистісного спілкування є складовою загальної життєвої компетентності, що формує підґрунтя для майбутньої соціалізації. Комунікативна активність дитини дозволяє їй відчувати себе повноцінним учасником соціального середовища. Це, своєю чергою, позитивно впливає на рівень самооцінки та впевненість у власних можливостях [43].

У дошкільному віці значну роль відіграє створення умов для спонтанного та природного спілкування в інклюзивних групах. Згідно з дослідженнями Омельченко М. та Семченко Т., діти з особливими освітніми потребами краще адаптуються до соціуму тоді, коли мають змогу

комунікувати з однолітками у повсякденних ситуаціях. Формування комунікативних навичок відбувається в процесі гри, спільної діяльності, наслідування мовлення дорослих. Діти вчаться розуміти правила взаємодії, встановлювати емоційні зв'язки, відповідати на соціальні сигнали. Такий досвід є базовим для подальшого розвитку мовлення та включення в соціальні структури. За відсутності цього етапу формування комунікативної компетентності у шкільному віці є значно ускладненим [28].

На думку Мойсеєнко І. та Базилевської О., поведінка дитини з інтелектуальними порушеннями суттєво залежить від соціального контексту, в якому вона розвивається. Наявність комунікативних навичок дозволяє дитині ефективніше взаємодіяти з дорослими й однолітками, розуміти соціальні очікування та демонструвати прийнятну поведінку. Соціальні структури — школа, родина, групи однолітків — повинні забезпечувати умови для безпечного й підтримувального середовища. Діти, які не мають можливості комунікувати, частіше демонструють дезадаптивну поведінку, агресивність або замкнутість. Комунікація слугує не лише засобом обміну інформацією, а й інструментом емоційної регуляції та самовираження. Саме тому розвиток мовленнєвої активності безпосередньо впливає на загальний рівень соціальної адаптації [27].

Комунікативні труднощі у дітей з інтелектуальними порушеннями найчастіше проявляються у нездатності підтримувати розмову в межах однієї теми. Дитина може або не зрозуміти запитання, або відповісти поза контекстом, що ускладнює подальшу взаємодію. Часто спостерігається зниження інтересу до тем, які не мають безпосереднього значення для самої дитини. У результаті дитина уникає соціального контакту або відповідає шаблонно. Це призводить до виключення з колективної діяльності, що, своєю чергою, знижує можливості для соціальної інтеграції. Соціальні зв'язки формуються повільно, а їх підтримка потребує постійної зовнішньої стимуляції.

У ситуаціях побутової взаємодії, наприклад, у шкільній їдальні або роздягальні, діти з інтелектуальними порушеннями часто не розуміють неписаних соціальних правил. Вони можуть не знати, як правильно звернутися до однолітка або дорослого з проханням чи питанням. Типовими є труднощі у виявленні ввічливості, черговості дій або реагуванні на відмову. Такі моменти викликають дезорієнтацію та призводять до соціального непорозуміння. Недостатність комунікативного досвіду формує поведінкові шаблони, які погіршують адаптацію дитини в новому середовищі. Це посилює ізолюваність і обмежує доступ до колективної взаємодії.

Комунікативні навички мають значення і під час участі дитини у загальних заходах, таких як екскурсії, святкування або позакласні гуртки. Діти, які не вміють висловити свої потреби або емоції, часто залишаються осторонь і не виявляють активності. Їм складно просити про допомогу, виявляти ініціативу або реагувати на запрошення до взаємодії. Участь у таких подіях без супроводу або підказок з боку дорослого є для них малоймовірною. Водночас пропуск таких форм активності позбавляє дитину досвіду соціальної поведінки в нових умовах. Це обмежує розвиток самостійності та гальмує процес адаптації до різних соціальних ситуацій.

Отже, проаналізувавши наукову літературу, виокремлюємо таку роль комунікативних навичок у соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями див. рис. 1.2.

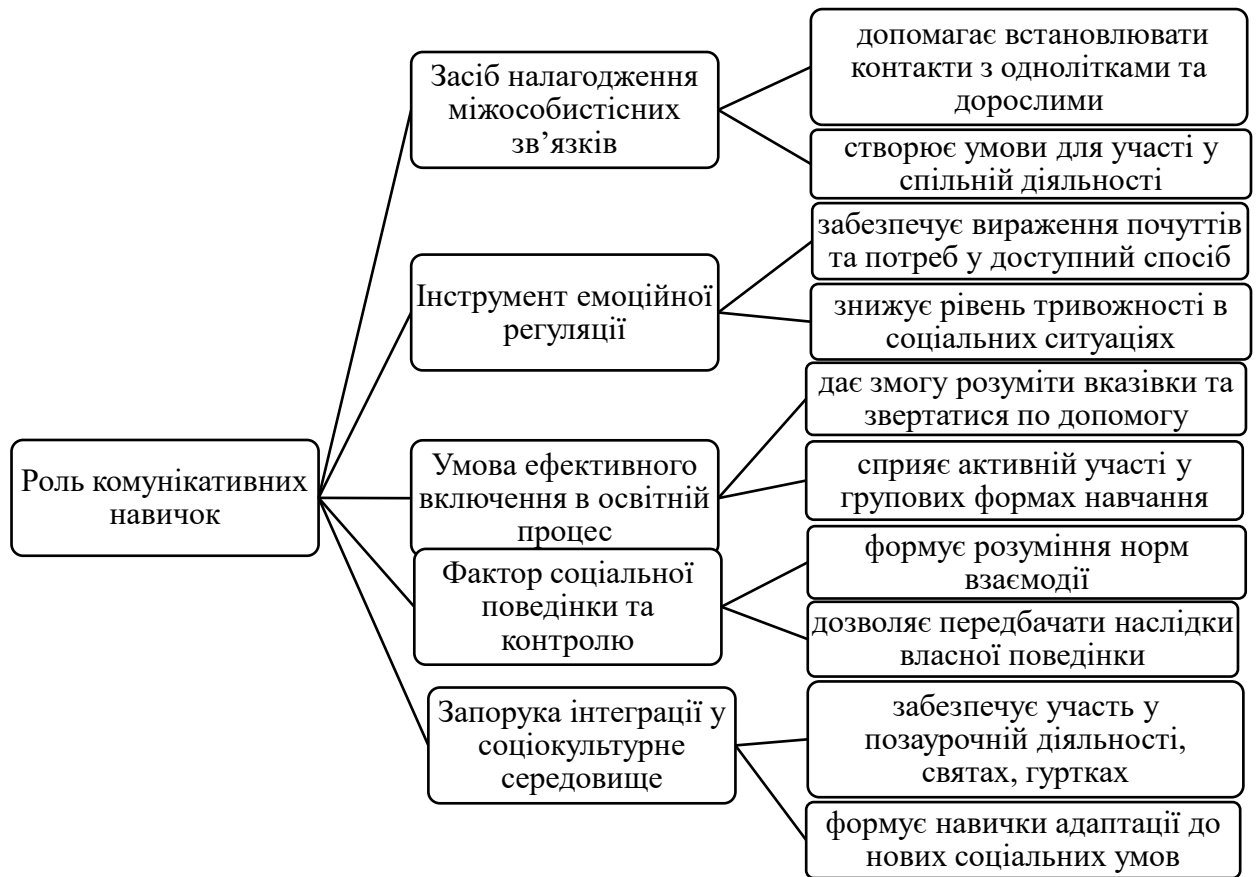

Рисунок 1.2 – Роль комунікативних навичок у соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями

Таким чином, комунікативні навички виконують комплексну роль у процесі соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, охоплюючи як навчальну, так і емоційно-поведінкову сфери. Вони дозволяють дитині не лише взаємодіяти з іншими, а й виявляти ініціативу, реагувати на соціальні сигнали та включатися в колективні форми діяльності. Комунікація виступає як базовий механізм розуміння правил і норм поведінки в соціумі. Вона є основою для розвитку самостійності, відповідальності й позитивної самооцінки дитини. Завдяки сформованим комунікативним умінням дитина з інтелектуальними порушеннями отримує можливість повноцінно функціонувати в навчальному колективі, родині та суспільстві. Без формування цих навичок соціальна адаптація залишається поверховою та нестійкою.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Основні принципи та підходи до формування комунікативних навичок

З введенням нових стандартів початкової загальної освіти важливою стає проблема розвитку комунікативної компетентності у школярів. Це включає здатність ефективно спілкуватися, використовувати мовні знання, взаємодіяти з оточенням, працювати в групі та адаптуватися до різних соціальних ролей. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти створенню сприятливої атмосфери у класі, яка стимулює позитивне спілкування між учнями та між учителем і учнями. Важливо уникати стресових ситуацій і дати дітям можливість бачити прогрес у своєму навчанні, щоб вони відчували задоволення від успіхів.

Одним із ключових аспектів комунікативної компетентності є вміння долати бар'єри в спілкуванні, зокрема коли дитина не розуміє ситуацію. Тому важливо навчати учнів правильно розуміти невербальні сигнали, такі як жести і міміка інших людей. Зокрема, корисно знайомити учнів з «мовою тіла» та каталогом жестів. Водночас слід звертати увагу на поведінку дітей під час монологічного мовлення, наприклад, коли вони часто дивляться в підлогу або в бік. Це допоможе покращити їх комунікативні навички і зробити спілкування більш ефективним [38].

Робота з дитячою книжкою відкриває широкі можливості для формування комунікативної компетентності у дітей. Читання з комунікативною метою допомагає дітям використовувати різні засоби виразності, такі як звукові (тембр, сила голосу, швидкість мовлення, паузи) і візуальні (міміка, погляд, поза, жести) для ефективнішого спілкування.

Інсценування та рольові ігри також сприяють розвитку комунікативних навичок, дозволяючи дітям вживатися в різні ролі та ситуації.

Крім того, важливо навчати учнів культури спілкування, зокрема правильному використанню мовленнєвого етикету, умінню слухати співрозмовника, давати йому можливість висловитися, а також висловлювати свої думки так, щоб не образити іншого.

Розвиток комунікативної компетентності у дітей є багатогранним процесом, який залежить від різних чинників: спостереження за іншими людьми, засвоєння норм культурної поведінки та уявного програвання різних комунікативних ситуацій. Ці джерела допомагають дітям краще орієнтуватися у соціальному середовищі та формувати важливі навички спілкування.

Як показав теоретичний аналіз, для молодших школярів з інтелектуальними порушеннями важливим є рівень розвитку їх комунікативних навичок, що дозволяє дітям швидко адаптуватися до шкільного навчання. Створення сприятливих педагогічних умов і визначення ефективних методів формування комунікативних умінь сприяє успішному спілкуванню учнів з оточенням. Дослідники підкреслюють важливість розвитку здатності до спілкування як одного з факторів готовності до навчання в школі.

Основні принципи та підходи до формування комунікативних навичок ґрунтуються на взаємозв'язку між соціальним середовищем, характером діяльності дитини та її активністю у взаємодії з іншими. Комунікативна активність формується на основі життєвих ситуацій, у яких дитина навчається реагувати на зовнішні стимули, виявляє ініціативу у спілкуванні та прагне до взаєморозуміння. Особливо важливими є ті ситуації, де дитина змушена долати труднощі у комунікації, набуваючи при цьому практичного досвіду. Сприятливі умови розвитку передбачають доступ до різноманітних моделей спілкування, участь у спільній діяльності з однолітками та дорослими, а також використання вправ і тренінгів, спрямованих на розвиток

мовлення. Ефективним підходом є створення спеціальних педагогічних програм, які стимулюють самопізнання дитини, допомагають аналізувати сильні та слабкі сторони у спілкуванні. Такий підхід дозволяє формувати комунікативні навички системно й послідовно, з урахуванням особистісних особливостей [40].

Загальні методичні орієнтири включають кілька ключових аспектів: мовленнєвий розвиток, соціально значущі установки, формування комунікативних умінь, ділове спілкування в освітньому середовищі та розвиток особистісних якостей. У процесі мовленнєвого розвитку увага зосереджується на збагаченні словникового запасу, формуванні чіткої вимови, логічної побудови висловлювань і здатності адаптувати мовлення до ситуації. Соціально значущі установки передбачають виховання поваги до співрозмовника, вміння слухати, проявляти толерантність і бажання взаємодіяти. Комунікативні уміння формуються через здатність розпізнавати емоційний стан інших, адекватно реагувати на поведінку, а також підтримувати ініціативу у діалозі. У межах ділового спілкування в школі діти вчаться планувати діяльність у групі, розподіляти обов'язки, домовлятися про результати та оцінювати виконання. Формування особистісних якостей передбачає розвиток емпатії, самостійності, відкритості та бажання взаємодіяти з іншими [42].

На практиці це реалізується через ігрові вправи, моделювання комунікативних ситуацій, використання казок, драматизацій, бесід і рольових ігор. Значну роль у формуванні навичок відіграє розвиток мовної та мовленнєвої компетентності, адже саме вони є фундаментом для ефективної комунікації. Мовна компетентність включає знання граматики, лексики, синтаксису, тоді як мовленнєва компетентність стосується вміння користуватися мовою у конкретних ситуаціях. Обидві компетентності взаємодіють, забезпечуючи дитині можливість чітко висловлювати думки, розуміти інших і бути зрозумілою. Комунікативна компетентність виникає тоді, коли дитина може не лише володіти мовленням, а й адаптувати його до

соціальних умов, норм і очікувань. Таким чином, мовленнєва практика у взаємодії з дорослими та дітьми стає основним засобом для вдосконалення комунікативних навичок.

Визначальними педагогічними умовами є систематичне включення дітей у комунікативну діяльність, організація мовленнєвого середовища та цілеспрямоване збагачення мовлення формулами мовленнєвого етикету. Мовленнєве середовище має бути різноманітним і містити елементи як формального, так і неформального спілкування. Етикетні формули типу «будь ласка», «дякую», «даруйте», «чи можу я» тощо закладають основи культурного мовлення і сприяють розвитку ввічливості та відповідальності у спілкуванні. У роботі з дітьми важливо враховувати їхні індивідуальні особливості: рівень мовленнєвого розвитку, комунікативний досвід, інтереси та мотивацію. Постійна підтримка з боку дорослих, зокрема педагогів і батьків, є важливим чинником, що стимулює розвиток мовленнєвих і соціальних умінь. Таким чином, формування комунікативних навичок є цілісним і поетапним процесом, що потребує комплексного підходу та активної участі всіх учасників освітнього середовища [45].

Для формування комунікативної компетентності у дітей молодшого шкільного віку необхідною умовою є наявність розвинених попередніх компетентностей – мовної та мовленнєвої. Це передбачає засвоєння базових мовних знань, зокрема фонетики, лексики, граматики, а також здатність використовувати їх у зв'язному мовленні під час повсякденного спілкування. Дитина повинна вміти логічно висловлювати думки, добирати відповідні слова, дотримуватися мовленнєвих норм. Розвиток мовної і мовленнєвої компетентності забезпечує основу для формування усіх інших компонентів комунікативної компетентності. Педагогічні умови повинні створювати мовленнєве середовище, яке мотивує до використання мови у різних ситуаціях. Важливо, щоб мовленнєва практика була регулярною, змістовною і варіативною [33].

Другим важливим напрямом є розвиток комунікативних здібностей, які включають здатність встановлювати контакт, передавати й сприймати інформацію, розуміти емоційні стани інших. У молодшому шкільному віці ці здібності розвиваються інтенсивно завдяки активному включенню дитини у соціальні взаємодії. Зростання пізнавальної активності, розвиток емоційної сфери і бажання бути прийнятим у групі однолітків сприяють розвитку нових форм спілкування. Особливо важливу роль відіграє позаситуативно-особистісне спілкування, яке дозволяє дитині висловлювати власні думки без прямої прив'язки до конкретної ситуації. Формування комунікативних здібностей залежить не лише від мовленнєвого розвитку, але й від рівня соціального досвіду, сформованості уявлень про взаємодію. Ці якості слід цілеспрямовано розвивати через вправи, ігри, колективні форми діяльності [45].

Особливу роль у розвитку комунікативних навичок відіграє дитячий колектив як перше середовище соціальної взаємодії. Саме в колективі дитина отримує змогу застосовувати мовлення для встановлення стосунків, вирішення конфліктів, координації дій та прийняття спільних рішень. Досвід спілкування в групі формує здатність дотримуватися соціальних норм, враховувати інтереси інших, грати нові ролі, зокрема роль лідера або виконавця. У колективі діти навчаються співіснувати в межах спільних правил, домовлятися та відповідати за свої слова. Саме через таку практику формується відчуття приналежності та важливості комунікації як інструменту взаємодії. Педагоги повинні організовувати умови для співпраці, що стимулюють ініціативу та відповідальність.

Розвиток комунікативних здібностей також залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей дитини. Значення має рівень слухової пам'яті, швидкість переключення уваги, чутливість до невербальних сигналів, а також домінування певних функцій мозку. Ці біологічні чинники впливають на швидкість опрацювання інформації, реакції на мовні стимули та гнучкість у спілкуванні. Важливо враховувати, що навіть

при високому рівні інтелекту деякі діти можуть мати труднощі з розумінням контексту спілкування або невербальної інформації. Саме тому розвиток комунікативних здібностей вимагає диференційованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних ресурсів дитини. Педагоги мають застосовувати методи стимуляції обох півкуль головного мозку, сприяючи цілісному розвитку мовлення.

Ігрова діяльність є ефективним засобом для виявлення та розвитку комунікативних навичок, адже вона створює умови для емоційно значущого спілкування. У грі дитина може експериментувати з різними ролями, моделювати ситуації спілкування, вчитися слухати, переконувати, домовлятися. Завдяки цьому покращується мовлення, зростає впевненість у собі, а також формується емоційна чутливість до реакцій інших. Через гру діти вчаться висловлювати свої емоції словами, керувати тоном, мімікою, жестами. Саме така діяльність допомагає зробити комунікацію живою, спонтанною і природною. Важливо, щоб ігри були варіативними, враховували потреби групи та давали простір для імпровізації.

Ще одним важливим компонентом формування комунікативної компетентності є збагачення мовлення дітей мовленнєвим етикетом. Етикетні формули — це сталий мовний інструмент, який дозволяє дитині будувати ввічливі, доречні висловлювання в різних ситуаціях. Їхнє використання не лише сприяє розвитку культури мовлення, але й полегшує процес налагодження контактів. Діти вчаться виявляти повагу, враховувати статус співрозмовника, підбирати форму звертання залежно від обставин. Оволодіння етикетними формулами дає змогу уникати конфліктів і непорозумінь, що є особливо важливим у шкільному середовищі. Педагоги повинні моделювати ситуації, у яких ці вислови звучать природно та мають практичне значення для дитини.

Функції мовленнєвого етикету включають вияв ввічливості, регуляцію стосунків, звернення уваги, вплив на емоції співрозмовника та створення сприятливої атмосфери спілкування. Такі функції допомагають дитині

орієнтуватися в соціальних ролях, дотримуватися дистанції чи навпаки — налагодити близький контакт. Особливо важливо це для дітей з інтелектуальними порушеннями, яким складніше самотійно адаптуватися до вимог спілкування. Використання мовленнєвого етикету сприяє розвитку самотійності в комунікації, допомагає почуватися впевнено в групі. Формування навичок етикетного спілкування повинно бути поетапним і включати як словесні, так і невербальні засоби. Таким чином, етикет стає не лише правилом поведінки, а й інструментом розвитку особистості [63].

Комунікативна компетентність у дітей з інтелектуальними порушеннями є не лише засобом спілкування, а й індикатором рівня їх соціальної адаптації. Для таких дітей спілкування виконує роль мосту до світу — через мову вони встановлюють контакти, висловлюють потреби та включаються в спільну діяльність. Розвиток комунікативних навичок відкриває перед ними можливості для самовираження, навчання і повноцінної участі в суспільному житті. Саме тому педагогічна підтримка має бути комплексною, системною і враховувати як мовленнєві, так і емоційно-соціальні потреби дитини. Формування таких навичок є довготривалим процесом, який потребує терпіння, послідовності та доброзичливого середовища. Успішна соціалізація дітей з порушеннями інтелекту залежить від рівня їхньої комунікативної готовності.

Основними принципами формування комунікативних навичок є (рис. 2.1):

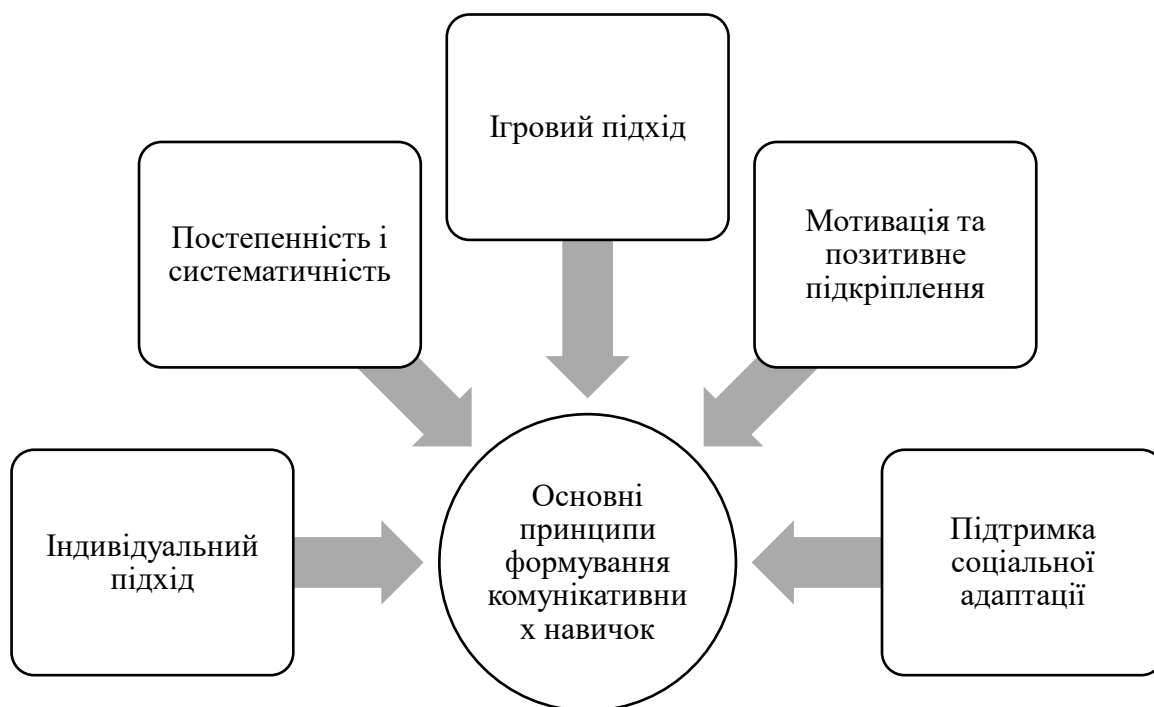

Рисунок 2.1 – Основні принципи формування комунікативних навичок

Згідно рис. 2.1:

– Індивідуальний підхід: Кожна дитина з інтелектуальними порушеннями має свої особливості розвитку, тому важливо застосовувати індивідуальні методи та техніки навчання. Підхід до розвитку комунікативних навичок має бути персоналізованим, з урахуванням рівня розвитку мовлення, соціальних навичок та психоемоційних особливостей дитини.

– Постепенність і систематичність: Формування комунікативних навичок має бути поступовим і систематичним. Це передбачає початкову роботу над базовими елементами спілкування (наприклад, привітання, вираження емоцій, збереження черги в розмові) і поступове ускладнення завдань.

– Ігровий підхід: Ігрові методи є особливо ефективними для дітей з інтелектуальними порушеннями. Ігри допомагають дітям відчувати комфорт в процесі комунікації, розвивають взаємодію з іншими учасниками та стимулюють бажання спілкуватися [23].

– Мотивація та позитивне підкріплення: Мотивація є важливим фактором у розвитку комунікативних навичок. Позитивні емоції, які дитина отримує від спілкування (навіть у разі незначних досягнень), підсилюють її інтерес і бажання продовжувати взаємодію. Важливими є методи заохочення - похвала, маленькі нагороди або інші форми позитивного підкріплення.

– Підтримка соціальної адаптації: Важливо враховувати, що комунікація з однолітками, розвиток навичок взаємодії в групі та формування почуття співпереживання є критичними для розвитку соціальних навичок дитини з інтелектуальними порушеннями. Залучення до колективної діяльності сприяє покращенню її взаємин з іншими дітьми.

Формування комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями вимагає багатогранного підходу, який враховує індивідуальні особливості кожної дитини та використовує різноманітні методи навчання. Основними аспектами є використання логопедичних занять, ігор, сенсорних матеріалів та візуальних ресурсів. Важливою складовою є також постійна підтримка з боку батьків, педагогів і психологів, які допомагають дитині розвивати впевненість у собі та взаємодію з навколишнім світом.

Підходами, які дозволяють сформувати комунікативні навички у дітей початкової школи з інтелектуальними порушеннями є (рис. 2.2):

Рисунок 2.2 – Підходи до формування комунікативних навичок

– Логопедичний підхід: Для дітей з інтелектуальними порушеннями часто спостерігаються проблеми з мовленням, тому важлива робота з логопедом. Логопедичні заняття сприяють розвитку артикуляції, збагаченню лексикону, корекції вимови та інтонації, що дозволяє дитині краще виражати свої думки.

– Сенсорно-адаптивний підхід: Дітям з інтелектуальними порушеннями важливо створювати комфортне середовище для спілкування. Використання сенсорних матеріалів, які стимулюють органи чуття (наприклад, тактильні предмети для гри, картки з зображеннями або звуками), допомагає зробити навчання більш доступним та ефективним [55].

– Використання візуальних матеріалів: Діти з інтелектуальними порушеннями часто краще сприймають інформацію через зображення. Використання карток, малюнків, схем, діаграм допомагає структурувати та полегшити процес навчання комунікативних навичок.

– Адаптація соціальних ситуацій: Використання ситуацій, наближених до реальних, допомагає дітям засвоювати соціальні ролі та навички

спілкування в повсякденному житті. Це можуть бути рольові ігри, моделювання різних ситуацій, де дитина повинна буде застосувати свої комунікативні навички.

– Терапія через мистецтво: Мистецькі заняття (малювання, музика, танець) є чудовим засобом для розвитку комунікативних навичок. Вони допомагають дітям виражати емоції, розвивають креативність і здатність до самовираження.

Таким чином, формування комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями є багатофакторним процесом, що потребує поєднання індивідуального підходу, систематичності та використання спеціальних педагогічних методів. Ефективність розвитку комунікативної компетентності залежить від створення мовленнєвого середовища, залучення дітей до колективної діяльності та використання ігрових форм навчання. Важливо поєднувати логопедичні заняття, сенсорні стимули, візуальні ресурси та соціальні тренінги для досягнення стабільного результату. Ключову роль у цьому процесі відіграють дорослі — педагоги, логопеди, психологи та батьки, які повинні діяти узгоджено та послідовно. Комунікативна компетентність є не лише показником мовленнєвого розвитку, а й запорукою успішної соціалізації та адаптації дитини в суспільстві. Тільки за умови комплексного підходу можна забезпечити стійке формування навичок спілкування, що відповідають індивідуальним потребам кожної дитини.

2.2. Роль вчителя та батьків у розвитку комунікативних навичок

Особливо важливу роль у розвитку особистості дитини відіграє первинна соціалізація, коли дитина, хоча й несвідомо, починає вивчати зразки поведінки та реакції дорослих на різні ситуації. Діти з інтелектуальними порушеннями мають особливі потреби в розвитку

мовлення, спілкування та соціальних навичок, тому підтримка з боку вчителів і батьків є невід'ємною частиною їхнього розвитку.

Найбільш впливовою соціальною групою, що безпосередньо формує особистість дитини, є родина. Вона поступово вводить дитину в соціальне середовище.

Роль вчителя у розвитку комунікативних навичок дітей початкової школи з інтелектуальними порушеннями є важливою складовою їх соціалізації, адаптації в суспільстві та забезпечення розвитку мовлення, взаємодії з іншими людьми, самовираження. У зв'язку з особливостями розвитку таких дітей, вчитель виступає як не лише педагог, а й психолог, коректор, організатор та наставник, чия діяльність сприяє ефективному засвоєнню комунікативних навичок (рис. 2.3).

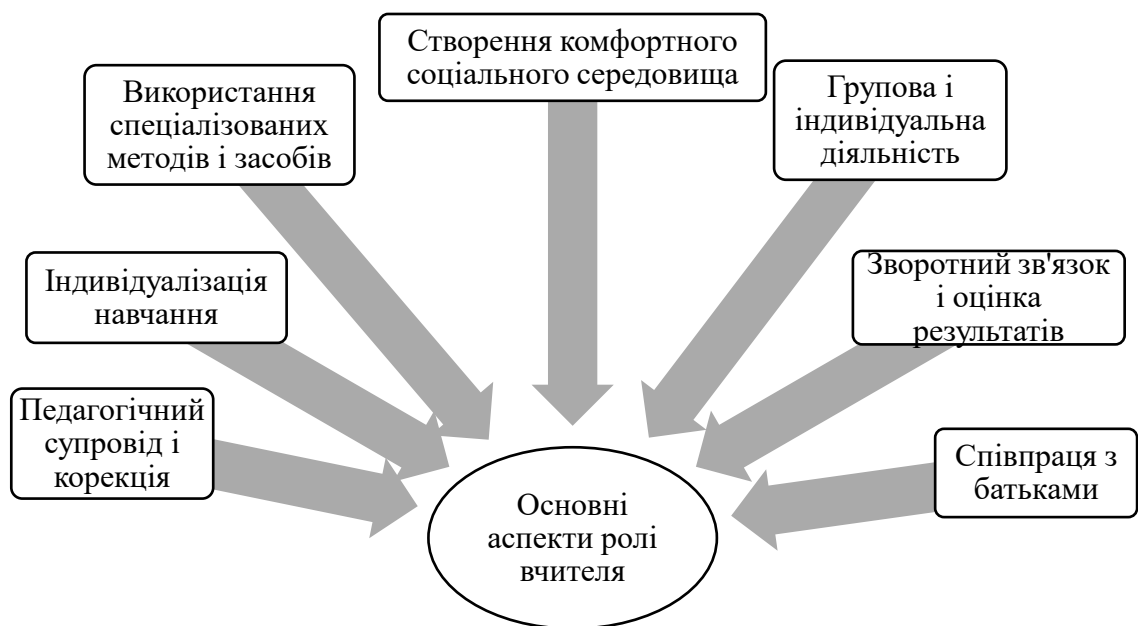

Рисунок 2.3 – Основні аспекти ролі вчителя

Вчитель є ключовою фігурою у процесі педагогічного супроводу і корекції комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки він організовує спеціально спрямовану освітню діяльність. Йдеться про заняття, які передбачають розвиток мовлення, формування адекватної поведінки у соціальних ситуаціях, а також корекцію порушень у сфері комунікації. Зміст такої роботи включає використання методик, ігор, вправ

на розвиток мовленнєвого сприймання і вираження думок, а також уваги, пам'яті та зорової координації. Вчитель формує індивідуалізовані маршрути корекції відповідно до рівня розвитку кожної дитини. Саме завдяки педагогічному супроводу можливе поступове розширення мовленнєвого досвіду та включення дитини в комунікативну взаємодію [56].

Роль індивідуалізації навчання вчитель реалізує через диференціацію методичних підходів і адаптацію навчального змісту до особистісних можливостей дитини. Урахування пізнавальних особливостей, мовленнєвих труднощів, емоційного стану та рівня комунікативної готовності забезпечує більш ефективне засвоєння знань. Такий підхід дозволяє уникати перевантаження та фрустрації, водночас сприяючи формуванню позитивної мотивації до навчання. Вчитель гнучко змінює стратегії навчання відповідно до зворотного зв'язку, що отримується в процесі роботи з дитиною. Індивідуалізоване навчання допомагає дитині реалізувати свій потенціал у зручному для неї темпі.

У межах ролі використання спеціалізованих методів і засобів вчитель добирає ефективні інструменти для розвитку як вербального, так і невербального компонентів комунікації. До таких засобів належать логопедичні вправи, мовленнєві ігри, тренінги, рольові ігри та техніки, спрямовані на розширення активного словника. Також у практиці використовуються мультимедійні ресурси, тактильні матеріали, методи арт-терапії та графічні моделі. Вибір конкретного інструментарію залежить від індивідуального рівня сформованості комунікативних умінь. Такий підхід дозволяє урізноманітнити форми навчання й активізувати інтерес дитини до спілкування [59].

У межах створення комфортного соціального середовища вчитель виступає організатором безпечної і підтримувальної атмосфери, де дитина може вільно проявляти мовленнєву активність. Позитивне емоційне тло є основою для зниження тривожності, розвитку впевненості у власних силах і формування мотивації до спілкування. Дитина, яка не боїться бути

осудженою, активніше долучається до комунікативної взаємодії як з однолітками, так і з дорослими. Вчитель цілеспрямовано формує умови для прояву ініціативи, емоційної відкритості та доброзичливого ставлення у колективі. Такий соціально-психологічний клімат сприяє активному включенню дитини у соціальну взаємодію.

У межах ролі організації групової і індивідуальної діяльності вчитель поєднує різні форми навчання для розвитку комунікативних навичок. Індивідуальні заняття дають змогу зосередитися на особистісних труднощах дитини, тоді як групова робота стимулює розвиток взаємодії та співпраці. Під час групових завдань учні вчаться дотримуватися черговості в розмові, враховувати емоції інших, формувати навички колективного обговорення. Така діяльність сприяє емоційному розвитку, соціалізації та зміцненню навичок саморегуляції. Вчитель цілеспрямовано вводить дітей у ситуації взаємодії, наближені до реального життя [58].

Роль надання зворотного зв'язку і оцінки результатів виявляється у регулярному моніторингу розвитку мовленнєвих умінь та комунікативної поведінки учнів. Вчитель аналізує прогрес дитини, фіксує труднощі та визначає подальшу траєкторію навчання. Зворотний зв'язок надається у формі похвали, підказок, пояснень або моделювання правильних дій. Це стимулює дитину до подальших зусиль, формує позитивну самооцінку і зміцнює впевненість у власних досягненнях. Оцінювання проводиться з урахуванням динаміки розвитку та особистих ресурсів кожного учня.

У межах ролі співпраці з батьками вчитель налагоджує комунікацію з родинами учнів, розробляє спільні стратегії підтримки дитини вдома та в школі. Педагог інформує батьків про особливості мовленнєвого розвитку, дає практичні поради щодо взаємодії з дитиною в побуті. Взаємодія з родиною дозволяє забезпечити єдність виховного впливу та створити цілісне корекційне середовище. Батьки беруть участь у плануванні індивідуальних маршрутів розвитку, що підвищує ефективність педагогічної роботи. Така

взаємодія підсилює адаптаційний потенціал дитини та її соціальну включеність [61].

Отже, роль вчителя у розвитку комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями є багатовекторною і вимагає системного підходу до навчання, корекції та соціальної підтримки. Педагог забезпечує не лише навчання, а й створює умови для комунікативної активності, орієнтованої на практичну взаємодію.

Батьки у розвитку комунікативних навичок дітей початкової школи з інтелектуальними порушеннями є надзвичайно важливими, оскільки вони, і родина загалом, є першим соціальним середовищем, яке має найбільший вплив на розвиток дитини. Батьки не тільки формують базові навички спілкування, але й створюють умови для ефективної соціалізації, навчання та адаптації дітей у суспільстві [54]. Оскільки діти з інтелектуальними порушеннями потребують особливого підходу, роль батьків у цьому процесі стає критично важливою (рис. 2.4).

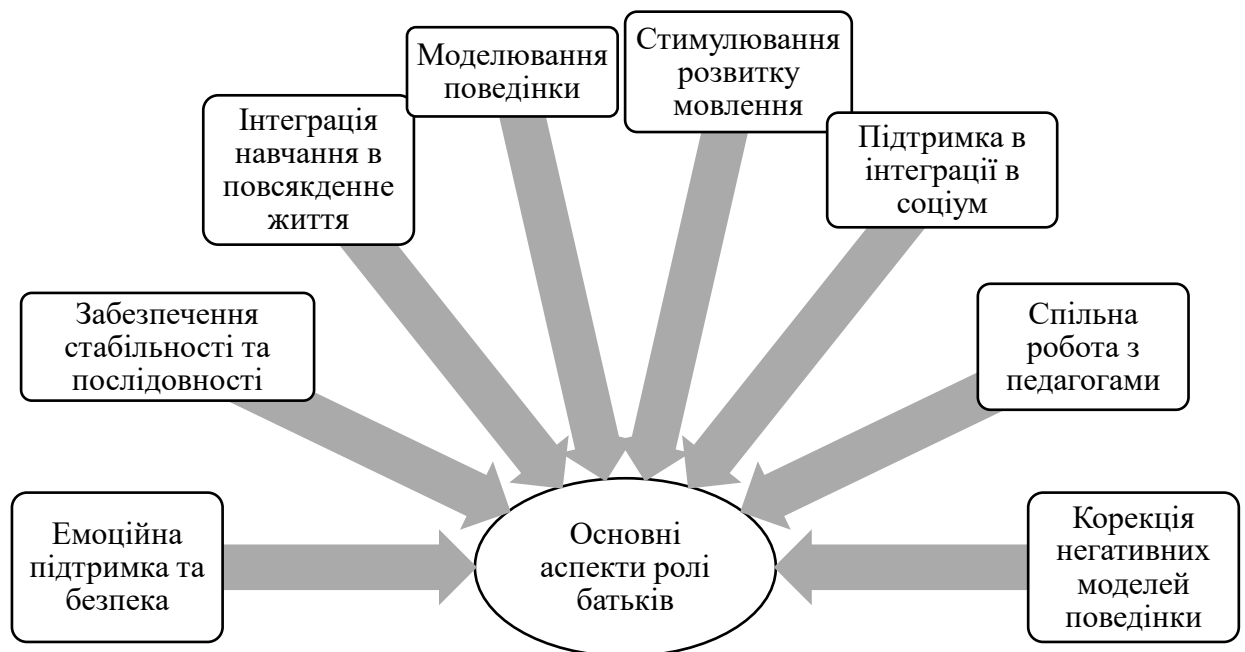

Рисунок 2.4 – Основні аспекти ролі батьків

Роль батьків у розвитку комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями є ключовою, оскільки саме в родині закладаються основи емоційного благополуччя дитини. Батьки забезпечують

емоційну підтримку і створюють атмосферу безпеки, що є базовою умовою для активного залучення дитини до процесу спілкування. Коли дитина відчуває себе прийнятою, вона стає більш відкритою до взаємодії, легше долає страх перед спілкуванням і проявляє ініціативу в контактах з іншими. Така підтримка формує в неї впевненість у власних силах, сприяє зниженню тривожності та підвищенню соціальної активності. Таким чином, стабільна емоційна основа, яку формують батьки, безпосередньо впливає на якість і динаміку формування комунікативної компетентності [57].

Окрему роль відіграє забезпечення стабільності та послідовності у взаємодії з дитиною в повсякденному житті. Діти з інтелектуальними порушеннями особливо потребують чіткої структури, передбачуваності дій та узгодженості між вербальними і невербальними повідомленнями. Коли поведінка батьків відзначається стабільністю, це сприяє кращому розумінню соціальних норм, полегшує орієнтацію в комунікативних ситуаціях та формує основу для наслідування. Послідовність у вимогах і реакціях дозволяє дитині почуватися безпечно й упевнено, знижуючи ризик фрустрації. Завдяки цьому закріплюється структура спілкування, яку дитина потім переносить у зовнішнє середовище.

Важливою є також здатність батьків інтегрувати навчання у сфері комунікації в реальні життєві ситуації. Побутові ситуації, спільні ігри, читання книг або розв'язання повсякденних завдань стають природним середовищем для практикування мовленнєвих і соціальних навичок. Таке залучення сприяє переносу знань і умінь, здобутих під час занять у школі, у практичну площину щоденного життя. Батьки можуть підсилювати ефект корекційної роботи педагогів, закріплюючи комунікативні моделі, що були сформовані у навчальному середовищі. Це формує у дитини здатність використовувати мовлення функціонально, у реальних і значущих для неї ситуаціях.

Родина виконує роль джерела моделювання соціальної поведінки, оскільки дитина сприймає приклад батьків як основу для наслідування.

Манера спілкування, використання ввічливих формул, інтонаційна виразність, доброзичливість і повага до співрозмовника — усе це стає еталоном поведінки для дитини з інтелектуальними порушеннями. Батьки, демонструючи належні моделі комунікації, навчають дитину як вербальним, так і невербальним засобам взаємодії. Такий вплив є непомітним, але потужним чинником, що формує основи мовленнєвої поведінки. Важливо, щоб у родині спілкування було не лише функціональним, а й емоційно насиченим [62].

Суттєве значення має також участь батьків у розвитку мовленнєвих навичок, як вербальних, так і невербальних. Через спільні бесіди, мовленнєві ігри, вправи на вимову та розширення словникового запасу вони можуть цілеспрямовано стимулювати мовлення дитини. Крім того, увага до розвитку погляду, міміки, інтонації і жестів дозволяє формувати комплексну комунікативну поведінку. Залучення таких елементів у повсякденну взаємодію створює цілісну основу для формування комунікативної компетентності. Завдяки цьому дитина краще опановує правила спілкування і з більшою впевненістю включається у соціальне середовище.

Підтримка соціальної інтеграції дитини також є важливим завданням родини. Батьки повинні заохочувати дитину до участі в групових іграх, спілкуванні з однолітками, участі в позашкільних заходах. Такі можливості сприяють формуванню досвіду взаємодії, навчанню прийнятним формам поведінки та опануванню норм соціального середовища. Дитина вчиться долати ізоляцію, проявляти ініціативу та налагоджувати стосунки, що є критично важливим для її подальшої адаптації. Саме родина створює перші умови для виходу за межі близького оточення у ширший соціум.

Не менш важливою є спільна робота батьків і педагогів, яка забезпечує цілісність освітнього процесу. Регулярна комунікація з учителями дозволяє батькам краще розуміти потреби дитини, узгоджувати підходи до навчання та отримувати рекомендації щодо підтримки вдома. Така співпраця зміцнює ефективність корекційно-розвивальної роботи, даючи змогу забезпечити

стабільність педагогічного впливу у різних середовищах. Вчителі, зі свого боку, отримують важливу інформацію про поведінку дитини в побуті, що допомагає уточнювати цілі та методи навчання. Взаємодія школи і родини створює спільний освітній простір, де формується комунікативна готовність дитини.

Особливе значення має участь батьків у процесі корекції негативних моделей поведінки, таких як замкнутість, агресія або відсутність ініціативи. У таких випадках саме в родині має відбуватися підтримка конструктивних форм поведінки, роз'яснення соціально прийнятних норм та створення умов для позитивного досвіду спілкування. Через прості щоденні ситуації батьки можуть допомогти дитині усвідомити свої емоції, вивчити прийнятні реакції та опанувати елементарні правила взаємодії. Це дозволяє не лише знизити напругу в комунікації, а й підвищити рівень соціальної компетентності дитини. Таким чином, родина відіграє активну роль у процесі подолання бар'єрів, що ускладнюють спілкування [60].

Отже, батьки відіграють провідну роль у формуванні комунікативної компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями, оскільки саме в родині закладаються первинні умови для взаємодії. Результативність розвитку комунікативних навичок значною мірою залежить від рівня залученості родини, їх готовності співпрацювати з педагогами та створювати навчальні ситуації у повсякденному житті. Комплексний підхід, який об'єднує педагогічний вплив у школі з практичною підтримкою вдома, дозволяє дитині краще адаптуватися до вимог соціального середовища. Така взаємодія забезпечує неперервність освітнього процесу та сприяє засвоєнню мовленнєвих і соціальних норм у природному контексті. Ефективне партнерство між школою і родиною є основою успішної соціалізації дитини з інтелектуальними порушеннями.

Таким чином, ефективний розвиток комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями забезпечується завдяки взаємодоповнювальним ролям вчителя і батьків. Роль вчителя полягає у

здійсненні педагогічного супроводу, організації корекційної роботи, індивідуалізації навчального процесу, створенні безпечного соціального середовища, використанні спеціалізованих методів і постійному моніторингу результатів. Крім того, він координує взаємодію між учнями, налагоджує співпрацю з родиною та забезпечує адаптацію дитини до соціуму через навчальні ситуації. Батьки, зі свого боку, реалізують роль джерела емоційної підтримки, моделюють позитивні зразки мовленнєвої поведінки, створюють стабільне й передбачуване середовище, де дитина вчиться спілкуватися у повсякденних ситуаціях. Вони закріплюють набуті в школі навички у реальному житті, стимулюють розвиток мовлення та активно беруть участь у корекції поведінки, сприяючи соціальній інтеграції дитини. Лише за умов системної співпраці вчителя та батьків, з урахуванням потреб і можливостей дитини, можна досягти повноцінного формування її комунікативної компетентності.

2.3. Використання ігрових методів у розвитку комунікативних навичок

Ігрові методи виступають важливим інструментом у розвитку комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями, адже створюють природне середовище для взаємодії та соціального навчання. Корекційно-розвивальні заняття, які включають гру, сприяють формуванню мовлення, розвитку моторики та закріпленню навичок побутової взаємодії. Наприклад, у процесі гри «Іграшковий обід» дитина не лише фантазує, але й вчиться називати предмети, висловлювати прості речення, звертатися до умовного партнера — іграшки. Участь у подібній грі активізує мовленнєву активність, допомагає вивчати кольори, асоціювати їх з предметами та емоціями. Педагог виконує роль мовленнєвого партнера, який стимулює

розвиток комунікативних дій дитини. Через ігрові ситуації дитина засвоює форми звертання, черговість у діалозі, інтонаційну виразність [48].

Заняття з використанням сенсорних ігор, зокрема з фарбами та водою, не лише розвивають тактильну чутливість, а й стимулюють мовленнєве висловлювання. У грі «Кольорова водичка» дитина спостерігає за змінами кольору, коментує свої дії, вчиться описувати побачене словами, що формує вміння давати емоційно забарвлені оцінки. Такі вправи сприяють розвитку описового мовлення, актуалізують словниковий запас, допомагають будувати прості речення. Вправа «Кольорові краплинки» активізує мовлення через дію — дитина називає кольори, описує розташування крапель, що сприяє розвитку просторової орієнтації. Педагог у процесі гри озвучує дії, заохочуючи дитину до наслідування й самостійного вербалізування. Усе це створює передумови для виникнення діалогу між дитиною і дорослим.

Ігри з водою, піском, крупами чи льодом використовуються як ефективні засоби невербальної комунікації, що поступово переходить у мовленнєву. Наприклад, гра «Чарівні бульбашки» не лише знайомить дитину з фізичними властивостями води, а й стимулює до коментування процесу, що формує мовленнєву ініціативу. Під час гри «Де вода?» дитина виконує послідовність дій, слухає інструкції, а згодом відтворює їх словами, що формує розуміння мовних конструкцій. В іграх із крупами дитина отримує новий досвід через маніпуляцію з дрібними предметами, які викликають емоційний відгук і стимулюють потребу у висловлюванні. У грі «Скарби» дитина шукає заховані предмети, одночасно коментуючи свої дії, що розвиває логіко-мовленнєве мислення. Завдяки таким вправам розвиваються здатність ставити запитання, відповідати, вести простий діалог [48].

Ігри зі світлом і тінню також створюють комунікативні ситуації, у яких дитина вчиться висловлювати свої враження, ділитися емоціями, взаємодіяти з педагогом. Гра «Сонячний зайчик» пробуджує інтерес до навколишнього світу, формує вміння слідкувати за об'єктом і вербалізувати побачене. У процесі гри дитина запитує, розповідає, показує — що є основами соціальної

комунікації. Театр тіней стимулює розвиток розповідного мовлення, адже діти мають можливість не лише слухати історію, а й відтворювати її в ролях, використовуючи мовні кліше. У такій формі навчання створюються умови для розвитку креативності, уяви, інтонаційної виразності мовлення. Крім того, використання ліхтариків і простих маніпуляцій зі світлом допомагає дитині оволодіти навичками спостереження, пояснення і називання об'єктів [48].

Пісочна терапія відіграє важливу роль у формуванні комунікативних навичок, оскільки сприяє емоційному розслабленню та мовленнєвому розкриттю дитини. Під час гри «Чарівний пісок» педагог стимулює дитину до вербалізації відчуттів, використовуючи питання і власні мовленнєві моделі. Вправа «Змійки» передбачає створення слідів у піску, які супроводжуються описами, що активізують мовлення у формі пояснення або розповіді. У грі «Пісочний дощик» дитина вчиться називати частини тіла, орієнтуватися у власних відчуттях, що підвищує її мовленнєву самоусвідомленість. Тактильна взаємодія у пісочниці стимулює не лише сенсорну сферу, а й розвиток словника емоцій та характеристик. Пісочна діяльність, супроводжувана мовленням педагога, є основою формування діалогічних форм комунікації [48].

Застосування пластичних матеріалів, таких як пластилін, тісто або глина, сприяє формуванню мовленнєвих одиниць через дію, образ, відчуття. У процесі ліплення педагог коментує дії, пропонує дитині називати створені об'єкти, що розвиває предметно-ситуативне мовлення. Гра в «город» або створення страв за допомогою ліплення допомагають дітям навчитися описувати процес, продукти, емоції. Через образне відтворення побутових ситуацій діти моделюють діалоги, використовують звертання, вчать висловлювати побажання. Крім того, робота з матеріалами різної структури дає змогу сформувати сенсорну основу для розвитку фонетичної сторони мовлення. Такі вправи також розвивають дрібну моторику, яка є тісно пов'язаною з мовленнєвими центрами мозку.

Ігри з дрібними предметами (намистом, гудзиками, бісером) забезпечують комунікативне середовище через побудову інструкцій, діалогів, пояснень. Дитина, нанизуючи намистинки, отримує змогу тренувати вміння слідувати мовленнєвим вказівкам, а також самостійно їх озвучувати. У процесі сортування за кольором чи формою дитина вчиться описувати об'єкти, класифікувати їх, пояснювати вибір — що стимулює розвиток мислення і мовлення водночас. Ігри із застібками вимагають послідовності дій і мовних супровідних формул: «одягни», «відкрий», «застібни», які закріплюються в активному словнику. Через виконання побутових дій у грі з одяганням іграшок діти вчать спілкуватися, користуватися ввічливими словами та жестами. Таким чином, дрібномоторна діяльність виступає платформою для формування граматичних структур і вмінь мовного самовираження.

На погляд Косенка Ю., використання ігрових методів у розвитку комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями передбачає впровадження спеціально адаптованих комп'ютерних дидактичних ігор. Завдяки платформі LearningApps.org можливо створювати інтерактивні завдання, які поєднують словесну, візуальну та аудіоінформацію, що забезпечує доступність навчального матеріалу для дітей із порушеннями пізнавальної сфери. Ігри типу «Склади речення» або «Вибери потрібне» формують навички осмисленого мовлення, розширюють словниковий запас та сприяють розвитку зв'язного мовлення. Ретельно підібрані ігрові інструкції, візуальні підказки та адаптований обсяг інформації відповідають пізнавальним можливостям школярів з інтелектуальними порушеннями. Ці компоненти створюють умови для поступового формування елементарних комунікативних дій у процесі навчальної взаємодії [19].

Ігрові вправи в інклюзивному освітньому середовищі реалізуються в індивідуальній формі, що забезпечує врахування темпу роботи, рівня працездатності й особливостей мовленнєвого розвитку кожного учня.

Завдання типу «Логічний ланцюжок» або «Історична абетка» формують не лише здатність розпізнавати мовні одиниці, а й стимулюють усвідомлене висловлювання, що є основою для побудови комунікативних структур. Учень має можливість виконувати завдання з озвученням, що підсилює слухову пам'ять і розвиває розуміння мовлення. Участь у таких вправах дає змогу формувати запитання, давати відповіді, здійснювати короткі діалоги, що відбувається у контрольованому, комфортному для дитини форматі. Важливою особливістю є те, що комп'ютерні ігри не потребують швидкої реакції, даючи дітям з порушеннями час на обдумування і мовленнєве оформлення відповіді. Ігрове середовище забезпечує моделювання реальних ситуацій спілкування, у яких учні навчаються використовувати мовлення як засіб взаємодії.

На погляд Кузнецової Т., формування комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями вимагає спеціально організованих умов, у яких мовлення стає засобом соціальної взаємодії. Застосування ігрових методів дозволяє створити такі умови, де діти вчаться розуміти й відтворювати звернене мовлення, реагувати на звернення та підтримувати контакт з однолітками. Гра забезпечує не лише емоційне залучення, але й функціональне засвоєння мовленнєвих одиниць, що закріплюється через практику. Наприклад, гра «Наші імена» сприяє запам'ятовуванню імен, розвитку здатності звертатися до однокласника й реагувати на звертання. Вправи типу «Ми – помічники!» розвивають словниковий запас, зокрема в частині активного використання дієслів. Завдяки ігровій взаємодії у дітей формується здатність приймати правила, дотримуватись черговості, звертатися по допомогу та адекватно відповідати у ситуаціях побутового характеру [46].

У процесі мовленнєвого розвитку значну роль відіграють вправи з аудіювання, тренування дикції та моделювання типових мовленнєвих ситуацій. Вправи на слухання мовлення у записі допомагають зосередити увагу на вербальному компоненті, що сприяє кращому розумінню змісту

висловлювань. Використання ігор та етюдів на виразність жестів і міміки допомагає розвивати невербальні засоби комунікації, які є важливими в умовах недорозвиненого мовлення. На уроках передбачено тренування інтонаційної виразності через наслідування зразків, драматизацію віршів та рольову гру. Діти поступово засвоюють культурні норми спілкування, використовують етикетні форми, вчаться проявляти емоції у відповідності до мовленнєвої ситуації. Завдяки системному використанню ігрових методів зростає їхня ініціативність, мовленнєва активність і здатність до діалогу в межах реальної або змодельованої соціальної взаємодії.

Таким чином, використання ігрових методів у розвитку комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями дозволяє створити природне мовленнєве середовище, адаптоване до їхніх потреб і можливостей. Через гру діти навчаються використовувати мовлення як засіб взаємодії, що є особливо важливим у випадках обмеженої ініціативи та затриманого розвитку мовленнєвих функцій. Практика показує ефективність сюжетно-рольових, сенсорних, рухливих ігор, а також вправ з використанням матеріалів різної фактури — води, піску, пластиліну, — які активізують мовлення через дію, емоцію і образ. Сформовані в ігрових ситуаціях навички закріплюються у вербальних і невербальних діях, які поступово ускладнюються та набувають функціонального значення. Ігрові методи сприяють розвитку діалогічного мовлення, здатності розуміти мовні інструкції та реагувати на них відповідно до ситуації.

Комплекс вправ, побудованих на основі ігрових методів, забезпечує поступове формування комунікативної компетентності у дітей з інтелектуальними порушеннями [3, с.7]. Аудіювання, тренування дикції, драматизація, рольові діалоги та вправи з виразності мовлення сприяють розвитку мовленнєвої активності в умовах колективної та індивідуальної взаємодії. Комп'ютерні дидактичні ігри з адаптованим змістом розширюють можливості навчання, активізують усвідомлене висловлювання, формують

навички побудови фраз. Особливо ефективними є вправи, що поєднують слуховий, зоровий і тактильний канали сприйняття, адже вони компенсують особливості пізнавального розвитку учнів. Поступово діти починають використовувати мовлення не лише як засіб потреби, а й як засіб емоційного самовираження та соціального включення. Ігрові методи довели свою ефективність у розвитку основних елементів комунікації — звертання, відповідей, запитань і пояснень — що є базою для подальшого мовленнєвого і соціального зростання.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1. Стан сформованості комунікативних навичок дітей з порушеним інтелектом

Стан сформованості комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелекту може значно відрізнятися від дітей без таких порушень. У цих дітей часто спостерігаються труднощі в розвитку мовлення, а також в здатності розуміти та правильно використовувати соціальні норми і правила спілкування. Вони можуть мати обмежений словниковий запас, проблеми з вимовою, порушення граматики, що ускладнює їхню здатність ефективно комунікувати.

Залежно від ступеня порушення інтелекту ці труднощі можуть бути виражені в різних формах. У дітей з легким розумовим відставанням спостерігаються порушення у сприйнятті інформації, плануванні та організації комунікації, а також у здатності адекватно реагувати на соціальні сигнали. Вони можуть мати труднощі з ініціативою в спілкуванні, з розумінням жестів, інтонацій і емоцій, що ускладнює взаємодію з іншими дітьми і дорослими.

Однак за умови спеціалізованого навчання та корекційної роботи, діти з порушеннями інтелекту можуть досягти значного прогресу в розвитку своїх комунікативних навичок. Наприклад, заняття в гуртках, тренування з використанням соціальних сценаріїв, а також індивідуальні заняття з логопедами і психологами можуть допомогти дітям покращити свою здатність до спілкування, розуміти та застосовувати соціальні норми, а також виражати свої думки та почуття більш чітко і адекватно.

Таким чином стан сформованості комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелекту залежить від індивідуальних особливостей, ступеня порушення і підтримки, яку вони отримують у навчальному процесі.

У дослідженні було проведено дві частини експерименту: констатувальний і формувальний, щоб досягти поставленої мети і вирішити завдання. Для вибору учасників дослідження ми враховували вік дітей, тому це були учні молодшого шкільного віку. Всі діти мали легке порушення інтелекту. Дослідження проходило в освітньому закладі (школа). У цій школі діти мають змогу відвідувати різні заняття та гуртки за інтересами. Заняття в гуртках сприяють розвитку естетичних та художніх смаків, відродженню національної культури, а також корекції психоемоційних та фізичних труднощів дітей. Вони допомагають зміцнювати нервову систему, розвивати колективізм, витримку, чуйність, а також вчать дітей правилам спілкування[9, с.38].

В школі для дітей з порушеннями інтелекту організовано супровід спеціалістами: дефектологом, логопедом, психологом та реабілітологом. Ці фахівці працюють над корекцією та закріпленням комунікативних навичок учнів, допомагаючи їм застосовувати ці навички в різних ситуаціях і під час різних видів діяльності.

Основною формою корекційної роботи в закладі є уроки. Однак програма навчання не зосереджена на вивченні правил спілкування, тому основну увагу цьому питанню приділяють позаурочні заняття, де учні мають можливість вчитися комунікації в більш неформальному контексті.

Під час експерименту ми використовували різні методи та прийоми для активізації та розвитку комунікативних навичок у молодших школярів з порушеннями інтелекту. Ці методи допомагали організувати комунікативний простір у класі, різноманітні форми взаємодії та покращити комунікацію між дітьми. Ми орієнтувались на побудову ефективної взаємодії з дітьми на всіх етапах корекційно-виховної роботи, що включала уроки, заняття, розваги, прогулянки, а також ігрову, трудову і соціально-побутову діяльність.

Усі ці форми роботи сприяли розвитку комунікативних навичок у дітей в різних ситуаціях та контекстах.

У дослідженні брали участь 5 дітей з інтелектуальними порушеннями, усі з легким розумовим відставанням за даними ПМПК. Вік учасників становив 7- 8 років. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження ми обрали кілька методів.

1. Спостереження – це загальнонауковий метод, який дозволяє систематично фіксувати психолого-педагогічні явища, спостерігаючи за дітьми.

2. Бесіда – метод збору інформації через словесну комунікацію, який здебільшого відіграє допоміжну роль і допомагає організувати взаємодію між дослідником та учасниками.

3. Сюжетно-рольова гра – це діяльність, яка допомагає дітям формувати моральні уявлення та норми поведінки, оскільки вони відтворюють у грі діяльність дорослих і їхні взаємини.

4. Ігрові завдання – завдання, які педагог встановлює для самостійного виконання учнем. Вони можуть бути як індивідуальними, так і груповими, і спрямовані на вивчення певного питання.

Оскільки діти з порушеннями інтелекту мають підвищену втомлюваність, опитування та інші діагностичні заходи проводилися в обмежений час. Індивідуальне опитування тривало 10-15 хвилин на день, а групова діагностика - 10 хвилин.

Для оцінки сформованості комунікативних навичок у учнів з інтелектуальними порушеннями використовувалися різні методики, які допомагають діагностувати рівень розвитку мовних та комунікативних навичок. Зокрема, використовувалися такі інструменти:

1. «Комунікативний лист» (Шипіцина Л., Лісіна М.) – цей метод слугує для оцінки мовного компонента комунікативної компетентності дітей, тобто для визначення їхнього рівня володіння мовою та здатності до спілкування.

2. Методика «Спільне складання картинки» (за Бойковим Д.) спрямована на виявлення рівня розвитку комунікативних навичок у дітей через спільну діяльність, де учні повинні працювати разом для досягнення спільної мети.

3. «Тест фрустраційних реакцій Розенцвейга» використовувався для оцінки комунікативних навичок, зокрема для вивчення того, як діти реагують на труднощі в спілкуванні, як вони взаємодіють з дорослими та однолітками. Для цього застосовувався дитячий варіант тесту, що дозволяє краще зрозуміти проблеми, що можуть виникати в комунікації у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Для того щоб зацікавити дітей у експериментальній роботі, була створена творча і ігрова атмосфера. Це включало використання знайомих іграшок та ігор, допомагало встановити дружні, довірливі стосунки між дітьми та педагогом. Такий підхід значно полегшив проведення досліджень і допоміг отримати точніші результати під час експерименту.

Коли дитина не могла справитись із завданнями (наприклад, не зрозуміла запитання, не знала відповіді або з інших причин не могла відповісти). Використовувались допоміжні запитання, підказки або пропонувались альтернативні способи комунікації, такі як міміка. Це дозволяло краще зрозуміти комунікативний досвід дитини, а також визначити зону найближчого розвитку, яка не була виражена через слово, через проблеми з вербальними уявленнями або бідний словниковий запас. Для того, щоб точно визначити рівень розуміння дитиною поставлених завдань, їй пропонували пояснити, чому вона так вважає.

Аналіз результатів експерименту показав, що комунікативні навички учнів мають ряд специфічних особливостей (табл. 3.1).

За результатами оцінки комунікативних навичок, де високий рівень оцінювався в 1 бал, середній – в 0,5 балів, а низький – в 0 балів, було встановлено наступне: 2-є з 5-ти учнів мають достатній рівень мовного спілкування. Це проявляється в тому, що вони завжди віталися з

вихователем, вчителем та працівниками школи, ставили питання, не перебивали один одного і в кінці дня прощалися. Також 2-є учнів показали середній рівень розвитку мовного спілкування. Вони теж віталися з педагогами та працівниками школи, зверталися з простими запитаннями до своїх однокласників, наприклад, «Давай зробимо разом?» або «Підемо на прогулянку?». Однак іноді вони перебивали один одного. Зазвичай діти прощаються, коли хтось йде додому, але іноді їм потрібно нагадувати про це. Одна дитина продемонструвала низький рівень мовного спілкування.

Таблиця 3.1

«Комунікативний лист» (Шипіцина Л., Лісіна М.)

Ім'я дитини	Параметри мовного спілкування	Показники
Марія	Вітається	0
	звертається до співрозмовника	0,5
	відповідає на питання	0,5
	задає питання	0
	висловлює прохання	0
	не перебиває	0,5
	Прощається	0,5
Олег	Вітається	0,5
	звертається до співрозмовника	0,5
	відповідає на питання	0,5
	задає питання	0,5
	висловлює прохання	0
	не перебиває	0,5
	прощається	0,5
Уляна	Вітається	1
	звертається до співрозмовника	0,5
	відповідає на питання	0,5
	задає питання	0,5
	висловлює прохання	0
	не перебиває	1
	прощається	1
Віка	Вітається	0,5
	звертається до співрозмовника	1
	відповідає на питання	1
	задає питання	0,5
	висловлює прохання	0,5
	не перебиває	0
	прощається	0,5
Максим	Вітається	0,5
	звертається до співрозмовника	0,5
	відповідає на питання	0
	задає питання	0
	висловлює прохання	1

Продовження табл. 3.1

	не перебиває	0,5
	прощається	0,5

Результати за методикою «Спільне складання картинки» (за Бойковим Д.) представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Діагностика комунікативних навичок за методикою «Спільне складання картинки» (за Бойковим Д.)

Дії	Учні				
	Марія	Олег	Уляна	Віка	Максим
Організаційні	2	3	1	1	2
Оцінка	3	2	4	4	3
Перцептивні	3	3	2	1	1
Оцінка	2	2	3	4	4
Оперативні	1	2	2	1	3
Оцінка	4	3	3	4	2
Рівень володіння комунікативними вміннями	3 середній	2,33 середній	3,33 середній	4 достатній	3 середній

Аналіз виконання другого завдання «Спільне складання картинок» показав, що більшість учнів (4 з 5) мають середній рівень володіння комунікативними навичками, тоді як 1 учень продемонстрував достатній рівень.

Виконання останнього тесту фрустраційних реакцій представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Дослідження комунікативних навичок із застосуванням «Тесту фрустрації Розенцвейга»

Напрямок \ Тип	OD	ED	NP	Сума
Е	2	7	2	11
І	2	5	1	8
М	2	0	3	5
Сума	6	12	6	24

Таблиця 3.3 відображає результати аналізу відповідей 5 дітей (віком 7–8 років) на 24 ситуації дитячого варіанта тесту фрустраційних реакцій Розенцвейга. Кожна ситуація оцінювалася за двома параметрами: типом реакції (OD – фіксація на перешкоді, ED – его-захисна, NP – потребнісно-орієнтована) та напрямком агресії (Е – екстрапунітивна, І – інтропунітивна, М – імпунітивна). Загальна кількість проаналізованих відповідей становить 24 бали (по 1 балу за кожну ситуацію, як передбачає методика). У разі подвійного кодування за змістом враховувався домінантний фактор, згідно зі структурою ситуації та проективною логікою дитини.

Результати показали, що найбільшу кількість реакцій склали екстрапунітивні відповіді (Е), тобто такі, в яких фрустрація пояснювалася зовнішніми причинами або звинуваченням інших. Таких реакцій — 11 із 24, що становить 45,8% усіх відповідей. Дещо менше було інтропунітивних реакцій (І) — 8 відповідей (33,3%), тобто реакцій із самозвинуваченням, визнанням провини або прийняттям фрустрації. Найменше спостерігалось імпунітивних реакцій (М) — 5 випадків (20,8%), коли діти знижували значущість ситуації або уникали відповідальності.

Щодо типів реакцій, переважають его-захисні (ED) — 12 із 24 (50,0%), які свідчать про прагнення дитини захистити себе або перекласти провину. По 6 випадків (25%) було реакцій типу OD (зосередження на перешкоді) та NP (орієнтація на вирішення потреби або очікування допомоги).

Найпоширенішою комбінацією є екстрапунітивні его-захисні реакції (Е-ED) — 7 із 24 випадків (29,2%). Приклади типових формулювань таких реакцій у дітей: «Це не я винен», «Ти зламав», «Це несправедливо». Цей тип реакцій вказує на низький рівень самокритичності, підвищену образливість і тенденцію до зовнішньої проєкції провини. Такі реакції часто є формою психологічного захисту, коли дитина не може вільно визнати вину чи відповідальність.

Таким чином, за результатами аналізу видно, що діти переважно реагують на фрустраційні ситуації через зовнішню агресію або захисне

заперечення провини, що є типовим для молодшого шкільного віку і вказує на формування механізмів соціальної адаптації, які ще перебувають у процесі розвитку.

На основі отриманих результатів методик і спостережень було визначено три рівні сформованості комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (рис. 3.1):

1. Достатній рівень – проявляється в умінні підтримувати контакт, проявляти повагу до однолітків та дорослих, проявляти інтерес до товаришів і їхнього стану. Такі учні підтримують зоровий контакт, вміють ставити запитання і висловлювати свої вподобання.

2. Середній рівень – комунікативні навички розвинені недостатньо. Учні не завжди виявляють повагу один до одного, іноді неохоче діляться своїми речами. Вони засвоїли деякі правила спілкування (вітаються, задають питання, не заважають виконувати завдання партнеру), але іноді ці навички не завжди реалізуються.

3. Низький рівень – комунікативні навички розвинені слабо і фрагментарно. Учні не використовують ввічливі слова, не вибачаються за помилки, проявляють байдужість до своїх чи чужих помилок або успіхів. Вони часто не дивляться в очі співрозмовнику та можуть заважати виконанню завдань своїм партнерам.

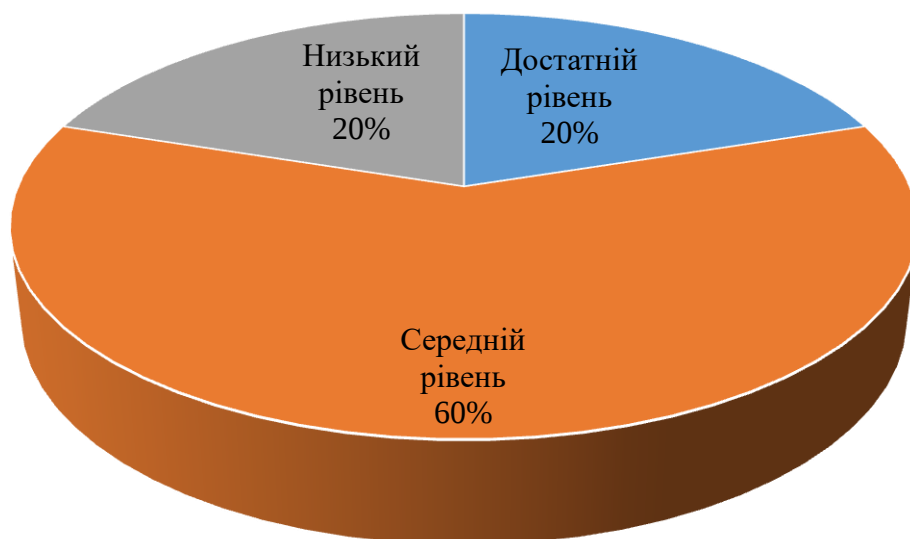

Рисунок 3.1 – Розподіл учнів за рівнями розвитку комунікативних навичок

Таким чином, результати експериментального дослідження засвідчили, що більшість молодших школярів з інтелектуальними порушеннями мають середній рівень сформованості комунікативних навичок. За результатами методики «Комунікативний лист» (Шипіцина Л., Лісіна М.), двоє учнів продемонстрували достатній рівень мовного спілкування, двоє – середній, і один учень – низький. Діти з вищими результатами володіють базовими формами ввічливого мовлення: вітаються, прощаються, ставлять питання та вміють слухати співрозмовника. Методика «Спільне складання картинки» виявила (Бойковим Д.), що чотири з п'яти учнів мають середній рівень комунікативної взаємодії, тоді як лише один учень досяг достатнього рівня. Результати цієї методики свідчать про здатність дітей координувати спільні дії, оцінювати дії партнера та орієнтуватися на результат у процесі взаємодії.

Застосування тесту фрустраційних реакцій Розенцвейга дозволило визначити характер реагування дітей на труднощі у спілкуванні. У більшості учнів переважають екстрапунітивні самозахисні реакції (ED), що становлять 50% загальної кількості відповідей, із чого видно, що діти схильні перекладати вину на інших або виправдовувати себе, уникаючи конструктивного вирішення комунікативних проблем. Також зафіксовано високу частку реакцій типу NP (25%) та OD (25%). Отримані дані підтверджують необхідність використання системи ігрових, інтерактивних і комунікативно спрямованих методик, що враховують вікові та інтелектуальні особливості дітей.

3.2. Зміни комунікативних навичок під впливом корекційно-розвивальної роботи (у вигляді практичних вправ та ігор)

Для розвитку комунікативних навичок у учнів початкової школи з порушеннями розумового розвитку ми організували спеціальний етап експерименту. Метою цього етапу було створення і тестування програми

занять, яка допоможе частково усунути проблеми у формуванні комунікативних навичок у дітей з такими порушеннями.

Робота була спрямована на кілька основних напрямків:

- Розвиток навичок самоконтролю та саморегуляції під час групових занять.
- Ознайомлення дітей з правилами етикету і навчання застосовувати ці правила на практиці.
- Розширення знань про невербальні способи спілкування, які допомагають налагоджувати доброзичливі стосунки з однолітками та дорослими.
- Покращення навичок безконфліктного і ефективного спілкування в групі.
- Сприяння розвитку бажання встановлювати і підтримувати позитивні контакти з іншими.

Заняття складаються з п'яти етапів і проходять для групи з 5 дітей, двічі на тиждень в першій половині дня.

Заняття включають різноманітні методи, такі як психодраматичні вправи, рольові ігри, арт-терапія, музикотерапія та ігротерапія. Під час проведення занять ми враховували особливості розвитку комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Основні умови роботи були наступними:

- Врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, пов'язаних з її інтелектуальним розвитком.
- Варіювання завдань і вправ, а також методів роботи, щоб відповідати зоні актуального і найближчого розвитку кожного учня.
- Підбір завдань та вправ, що мають стимулюючий та розвиваючий ефект, що позитивно впливає на розвиток комунікативних навичок у дітей.

Психокорекційна робота орієнтована на стимулювання та допомогу дітям у усвідомленні себе як частини культурного та соціального простору. Вони починають сприймати себе як позитивні особистості, розвивається їхнє

розуміння соціальної поведінки, ролі людини на різних етапах життя, а також відбувається ототожнення себе з цими ролями.

Комплекс коригуючих занять для формування комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями можна знайти в Додатку Г.

У нових іграх для учнів педагог завжди виступає як перший учасник, який добре знайомий з правилами та ходом гри. Він є провідником, який більше знає і вміє, що допомагає створити позитивну атмосферу. Участь дорослого в грі робить заняття більш веселими та допомагає сором'язливим або закритим дітям відкритися. Часто ті, хто спочатку відмовляються грати, згодом починають із задоволенням повторювати роль за педагогом, а потім вже самостійно виконують свою роль разом з іншими. Це дає можливість педагогу швидше і легше налагодити контакт з дітьми.

Для того щоб підтвердити ефективність використання ігор і вправ, ми організували контрольний етап експерименту. Під час цього етапу ми оцінили, як змінився рівень розвитку комунікативних навичок у дітей з порушеннями розумового розвитку. Для оцінки результатів ми використали той самий інструментарій, що і під час початкової діагностики. Це дозволило порівняти результати двох етапів дослідження та зробити висновки про ефективність запропонованих методів. Проте, ми вирішили виключити тест Розенцвейга з контрольного етапу, оскільки він оцінює стійкі поведінкові реакції, сформовані за тривалий період. Оскільки тривалість формуючого експерименту була недостатньою, щоб значно змінити ці складні установки, використання цього тесту на контрольному етапі ми визнали некоректним.

Таблиця 3.4

Повторна діагностика з застосуванням методики «Комунікативний лист»

(Шипіцина Л., Лісіна М.)

Ім'я дитини	Параметри мовного спілкування	Показники
Марія	вітається	1
	звертається до співрозмовника	1
	відповідає на питання	1
	задає питання	0,5
	висловлює прохання	1
	не перебиває	0,5

Продовження табл. 3.4

	Прощається	1
Олег	Вітається	1
	звертається до співрозмовника	0,5
	відповідає на питання	0,5
	задає питання	1
	висловлює прохання	0,5
	не перебиває	0,5
	Прощається	1
	Вітається	1
Уляна	звертається до співрозмовника	1
	відповідає на питання	1
	задає питання	1
	висловлює прохання	0,5
	не перебиває	1
	прощається	1
	Вітається	1
	звертається до співрозмовника	1
Віка	відповідає на питання	1
	задає питання	0,5
	висловлює прохання	1
	не перебиває	1
	прощається	1
	Вітається	1
	звертається до співрозмовника	1
	відповідає на питання	0,5
Максим	задає питання	1
	висловлює прохання	1
	не перебиває	0,5
	прощається	0,5

Дані з таблиці 3.4 показують, що мовленнєві навички учнів значно покращились. Тепер більшість учнів вітаються та прощаються з однолітками і дорослими самотійно, без необхідності вказівок або нагадувань. Також покращилась здатність дітей звертатися до співрозмовників, що є важливим аспектом для ефективного міжособистісного спілкування. Діти почали краще брати участь у діалогах: вони самотійно ставлять питання і відповідають на ті, що їм задають. Ще однією помітною зміною є покращення навичок висловлення прохання. Діти почали виражати прохання, дотримуючись усіх норм соціальної комунікації. Вони звертаються один до одного з проханнями не лише щодо виконання певних завдань, але й з проханнями, пов'язаними з емоційними потребами, наприклад: «Посидь зі мною» або «Підемо разом на

прогулянку, будь ласка». Під час повторної діагностики не було зафіксовано низького рівня розвитку мовленнєвих навичок у жодного з учнів, які брали участь в експерименті.

Результати використання методики «Спільне складання картинок» можна побачити в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Повторна діагностика комунікативних навичок за методикою «Спільне складання картинки» (за Бойковим Д.)

Дії	Учні				
	Марія	Олег	Уляна	Віка	Максим
Організаційні	4	3	4	5	3
Перцептивні	4	3	5	5	5
Оперативні	5	3	4	4	2
Рівень володіння комунікативними вміннями	4,33 достатній	3 Середній	4,33 достатній	4,66 Достатній	3,33 Середній

Таким чином, результати контрольного етапу експерименту спостерігається позитивна динаміка у розвитку комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями. За результатами методики «Комунікативний лист» 100 % учнів демонструють підвищення загального рівня мовленнєвих умінь, зокрема 5 із 5 дітей навчилися самотійно вітатися й прощатися, 4 з них — ставити питання та висловлювати прохання. У порівнянні з попередніми результатами, кількість дітей із достатнім рівнем мовного спілкування зросла з 2 до 3, а випадків низького рівня не зафіксовано зовсім. За методикою «Спільне складання картинки» 3 з 5 учнів (60 %) досягли достатнього рівня володіння комунікативними вміннями, тоді як раніше лише 1 учень мав такий результат. Середній показник рівня комунікативних умінь серед усіх дітей зріс з 3,13 до 3,93 балів. Під впливом занять з елементами ігротерапії, арт- і музикотерапії діти стали активніше взаємодіяти в групі, частіше ініціювати діалог та використовувати мовлення для вираження власних потреб.

3.3. Рекомендації педагогам та батькам щодо розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

Розвиток комунікативних навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є важливим етапом їх соціалізації, навчання та адаптації в суспільстві. Основними критеріями для педагогів та батьків, які допоможуть підтримати і стимулювати цей процес є сформовані нами рекомендації, які представлені на рисунках 3.2 та 3.3.

Згідно рис. 3.2, індивідуальний підхід до кожної дитини передбачає оцінку наявного рівня розвитку мовлення, комунікативної ініціативи та розуміння зверненого мовлення. Для цього можна використовувати спостереження під час вільного спілкування або гри «Привіт, мене звати», де діти називають себе і повторюють імена інших. Після оцінки слід добирати завдання відповідно до можливостей дитини: комусь підійдуть завдання на розширення словника, комусь – на вміння відповідати на прості питання.

Наприклад, вправи «Хто це?», «Що робить?» допомагають дітям використовувати прості граматичні структури у мовленні. Усі інструкції подаються короткими, чіткими фразами, наприклад: «Покажи...», «Назви...», «Повтори...». Індивідуальна робота дозволяє знизити тривожність, надати більше часу на відповідь і сформулювати відчуття успіху.

Використання візуальних та невербальних засобів має важливе значення для дітей, яким складно сприймати усне мовлення. У роботі доцільно використовувати картки з емоціями, піктограми, послідовності дій у вигляді малюнків — усе це сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню. Вправа «Що відчуває ведмедик?» полягає в тому, щоб дитина визначила емоцію персонажа за мімікою і назвала її. Жести і міміка педагога підсилюють зміст слів і допомагають дитині правильно інтерпретувати мовленнєве повідомлення. Наприклад, під час пояснення слова «злий» педагог хмурить брови, стискає кулаки і демонструє приклад. Стимулювання

соціальної взаємодії передбачає організацію групових форм діяльності, у яких діти мають змогу спілкуватися між собою. Для цього добре підходять колективні рольові ігри, наприклад, «Магазин», де кожна дитина має свою роль (продавець, покупець) і повинна дотримуватись діалогу. Ще один варіант — гра «Разом краще», коли двоє дітей виконують спільне завдання, наприклад, будують вежу або складають картинку. Такі ігри формують у дітей здатність слухати партнера, домовлятись, чекати черги. Педагог у таких ситуаціях виступає фасилітатором, підтримуючи розмову й заохочуючи дітей звертатися один до одного. Створення спільної мети у завданні є умовою для ініціювання комунікації.

Індивідуальний підхід	• Оцінюйте рівень розвитку комунікативних навичок кожної дитини та адаптуйте методи навчання відповідно до її потреб. • Використовуйте зрозумілу і доступну мову, зокрема короткі і прості речення.
Використання візуальних та невербальних методів	• Застосовуйте картинки, схеми, картки з емоціями для розвитку словникового запасу та вміння виражати емоції. • Використовуйте жести, міміку та позу для підкріплення вербальних сигналів
Стимулювання соціальної взаємодії	• Організуйте групові заняття та ігри, які сприяють співпраці та взаємодії дітей (наприклад, рольові ігри, командні завдання). • Заохочуйте дітей до взаємодії з однолітками, допомагаючи їм встановлювати контакт через спільну діяльність
Навчання правилам етикету та соціальної взаємодії	• Приділяйте увагу важливості ввічливості, взаємоповаги та відповідальності у спілкуванні. • Розвивайте навички привітання, прощання, дякування та вибачення через рольові ігри та вправи
Практика діалогу	• Створюйте ситуації для ведення простих діалогів: задавайте питання, просіть дітей відповідати, допомагайте їм формулювати думки. • Підтримуйте їх, коли вони вчаться ставити питання та відповідати на них, формуючи впевненість у своїх можливостях
Повторення і закріплення матеріалу	• Розуміння соціальних норм та комунікативних навичок потребує регулярної практики, тому використовуйте повторення вправ та вправи на закріплення. • Проводьте заняття регулярно, щоб закріпити отримані знання та навички

Рисунок 3.2 – Рекомендації педагогам щодо розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

Навчання правилам етикету та соціальної взаємодії є базовим етапом формування повноцінного спілкування. У грі «Чарівні слова» педагог пропонує дітям відповідати на ситуації правильними етикетними фразами: «дякую», «будь ласка», «вибач», «привіт». Наприклад, під час ігрової

ситуації «Гість прийшов у гості» учні тренуються вітатися, подавати руку, запрошувати сісти. Також проводяться короткі сценки з діалогами, де розігруються побутові ситуації, що супроводжуються репліками ввічливості. Для закріплення можна проводити вправу «Скажи правильно», де дитина обирає етикетну фразу з кількох запропонованих. Педагог демонструє приклад, а потім заохочує дитину самостійно виконувати роль. Регулярна практика у звичних ситуаціях дозволяє перенести ці навички в реальне життя.

Практика діалогу має на меті навчити дітей не лише відповідати, а й ставити запитання, підтримувати розмову. Це можливо завдяки вправі «Запитай і скажи», де один учень ставить просте питання (наприклад: «Що ти любиш їсти?»), а інший відповідає. Для початкового етапу діалог ведеться з підтримкою педагога, згодом діти тренуються в парах. Також варто застосовувати вправу «Хто як говорить?», де діти по черзі імітують інтонацію запитання, прохання, подяки. Створення міні-сценок із передбаченими репліками допомагає дитині запам'ятати мовні конструкції. Повторення схожих діалогів у різних контекстах забезпечує закріплення.

Педагог має підтримувати ініціативу дитини навіть при частковій відповіді або невербальному реагуванні. Повторення і закріплення матеріалу є необхідною умовою засвоєння комунікативних навичок, особливо у дітей з порушенням інтелекту. Наприклад, у щоденному колі «Як пройшов день?» діти по черзі розповідають, що їм сподобалося, використовуючи вивчені конструкції. Корисною є вправа «Згадай і скажи», коли діти повторюють фрази з попередніх занять або відповідають на однакові запитання щодня. Регулярні вправи на закріплення, наприклад «Знайди пару» (фраза + картинка), сприяють автоматизації вживання ввічливих формул. Педагог має фіксувати навіть незначний прогрес і повторювати вправи в різних варіаціях. Також важливо формувати стійкий ритуал мовленнєвого вітання і прощання на початку та наприкінці кожного заняття.

Підтримка комунікації вдома	• Використовуйте домашні ситуації для розвитку мовлення: обговорюйте дії, що відбуваються вдома, питання, що стосуються щоденних справ (наприклад, "Що ти сьогодні зробив у школі?"). • Стимулюйте дитину до вираження своїх думок, запитуючи про її емоції і переживання
Залучення до спільних активностей	• Проводьте разом з дитиною рольові ігри, в яких вона може грати різні соціальні ролі (наприклад, "магазин", "лікарня"). • Організуйте спільні заняття з однолітками для розвитку навичок співпраці та соціальної взаємодії
Використання позитивного підкріплення	• Заохочуйте дитину за кожен успіх у спілкуванні, навіть якщо це маленький крок (наприклад, позитивні відгуки за ввічливе прохання або дякування). • Підтримуйте та хваліть дитину за кожную спробу спілкування, щоб вона відчувала впевненість у своїх силах
Розвиток емоційної компетентності	• Вчіть дитину розпізнавати свої емоції та емоції інших. Для цього використовуйте картки з зображеннями емоцій або намагайтеся виразити емоції через обличчя та жести. • Стимулюйте дитину до висловлення своїх почуттів словами («Я злюсь», «Я радий», «Мені сумно»)
Постійне спостереження і підтримка	• Спостерігайте за дитиною в ситуаціях, де вона взаємодіє з іншими людьми, і надавайте коректні вказівки, якщо це потрібно. • Допмагайте дитині розв'язувати труднощі в спілкуванні, підтримуйте її у ситуаціях, коли вона відчуває невпевненість
Участь у соціальних активностях	• Заохочуйте дитину брати участь у спільних заходах з іншими дітьми, таких як святкування, прогулянки, заняття в гуртках. • Залучайте дитину до соціальних ситуацій, де вона може практикувати навички спілкування, як-от: відвідування друзів, спільне виконання домашніх завдань або участь у різних групових іграх

Рисунок 3.3 – Рекомендації батькам щодо розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

Педагог має підтримувати ініціативу дитини навіть при частковій відповіді або невербальному реагуванні.

Батьки відіграють ключову роль у формуванні комунікативних навичок дітей з інтелектуальними порушеннями, адже саме вдома дитина відчувається найбільш захищеною і розслабленою. мовлення, ініціативності та соціальної активності.

Підтримка комунікації вдома має бути частиною щоденної взаємодії з дитиною, навіть під час найпростіших справ. Наприклад, під час приготування вечері можна ставити дитині питання: «Що ми готуємо?», «Що будемо їсти спочатку?», що дає змогу тренувати описові конструкції. Також варто щодня розпитувати дитину про шкільні події: «Що тобі сподобалося?», «З ким ти грав?», підтримуючи її розповіді. Якщо дитина вагається з відповіддю, можна допомогти варіантами або запропонувати вибір: «Тобі було весело чи сумно?». Необхідно ділитися власними емоціями, щоб дитина навчалася на прикладі: «Я сьогодні була дуже задоволена, бо приготувала смачний суп». Така побутова розмова навчає дитину реагувати, формулювати думки і не боятись висловлюватися.

Залучення до спільних активностей формує у дитини вміння домовлятися, ділити ініціативу, чути думку іншого. Наприклад, під час гри «Кафе» батько може бути клієнтом, а дитина – офіціантом, що допомагає відпрацьовувати діалогічні конструкції: «Що ви будете замовляти?», «Дякую!». Спільні прогулянки з іншими дітьми можна супроводжувати простими іграми, які потребують звернення до партнера: «Тримай м'яч», «Кидай мені», «Хочеш ще раз?». Для домашнього дозвілля підійдуть настільні ігри з чергуванням ходів і словесними репліками. Важливо, щоб під час таких ігор дорослі спонукали дитину проговорювати свої дії: «Я кладу фішку», «Я виграв!». Спільне приготування їжі чи складання речей також може бути чудовим тренуванням комунікативних дій у неформальній обстановці.

Використання позитивного підкріплення підвищує у дитини мотивацію до спілкування і формує впевненість у власних можливостях. Важливо помічати не лише правильні слова, а й саму спробу дитини звернутись, відповісти чи попросити. Наприклад, після прохання «Дай мені, будь ласка» варто похвалити: «Молодець, ти дуже ввічливо попросив!». Слова підтримки типу «Ти гарно сказав», «Мені приємно тебе слухати», сприяють емоційному комфорту дитини. Для посилення ефекту можна використовувати наліпки, смайлики або жетони за мовленнєву активність. Уникайте критики через помилки — краще переформулювати відповідь і повторити разом. Постійне підкріплення стимулює дитину пробувати знову і не боятись спілкуватися в нових ситуаціях.

Розвиток емоційної компетентності допомагає дитині краще розуміти себе й інших, що є основою для ефективного спілкування. Використовуйте картки з обличчями емоцій або журнальні вирізки, щоб розпізнавати: «Як ти думаєш, що відчуває ця дитина?». Гра «Дзеркало» полягає в тому, що дорослий показує емоцію, а дитина її повторює: здивування, злість, радість. Після цього можна запитати: «А коли ти так себе почуваєш?». Важливо заохочувати дитину називати свої почуття словами: «Я засмутився, бо не встиг», «Я радію, бо виграв». У побутових ситуаціях також називайте емоції дитини вголос, щоб вона вчилась самоусвідомлення: «Тобі було неприємно, бо іграшку забрали». Так формується здатність до емоційної відкритості та словесного вираження переживань.

Постійне спостереження і підтримка з боку батьків дає змогу вчасно помітити труднощі у спілкуванні та м'яко допомогти. Наприклад, якщо дитині складно вступити в гру з іншими дітьми, ви можете підказати їй початок репліки: «Запитай: можна з вами грати?». Після взаємодії обговоріть ситуацію: «Що тобі сподобалося у розмові?», «Що було важко?». Пояснюйте, як можна було краще висловити прохання або вибачення, не критикуючи, а моделюючи приклад. Якщо дитина замовкає або губиться, важливо спокійно підтримати її: «Подумай трохи, не поспішай, я тебе слухаю». Під час

спільного перегляду мультфільмів можна звертати увагу на діалоги персонажів і разом обговорювати, що вони відчують і чому саме так відповіли. Такий супровід допомагає дитині навчатися на ситуаціях та переносити отримані знання в життя.

Участь у соціальних активностях є необхідною умовою для застосування комунікативних навичок у реальних життєвих обставинах. Запрошуйте знайомих з дітьми або беріть участь у шкільних святах, екскурсіях, де дитина має можливість бути частиною колективу. Наприклад, під час спільного приготування до дня народження можна дати дитині прості соціальні ролі: «Привітай гостя», «Подай сік», «Запропонуй тістечко». Дозвольте дитині взаємодіяти з продавцем у магазині або з сусідами, супроводжуючи її й коригуючи поведінку за потреби. Влаштовуйте спільні домашні ігри з іншими дітьми, у яких важливі чергування, запитання, правила. Що більше ситуацій для живого спілкування, то більше шансів на розвиток гнучкої, адаптивної мовленнєвої поведінки. Саме в соціумі дитина закріплює навички, які формуються в сімейному колі.

Отже, ефективний розвиток комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями можливий лише за умови тісної співпраці педагогів і батьків, з урахуванням конкретних індивідуальних потреб кожної дитини. Для педагогів рекомендовано впроваджувати такі напрями роботи, як «Індивідуальний підхід» із вправами «Привіт, мене звати», «Хто це?»; «Використання невербальних засобів» із грою «Що відчуває ведмедик?»; «Стимулювання взаємодії» через рольові ігри типу «Магазин», «Разом краще». Практика діалогу розвивається через вправи «Запитай і скажи», а закріплення досягається у щоденних ритуалах, як-от коло «Як пройшов день?». Для батьків ефективними є методи «Підтримка комунікації вдома» через розмови про шкільні події, «Залучення до спільних активностей» через гру «Кафе» та сімейні справи, а також «Розвиток емоційної компетентності» з картками і грою «Дзеркало». Участь дитини у соціальних ситуаціях, постійна підтримка, позитивне підкріплення та моделювання поведінки

дорослими є критично важливими чинниками формування впевненого й адаптивного мовлення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було досягнуто поставлених у роботі цілей і виконано всі завдання. Відповідно, можна зробити такі висновки:

1. Комунікативні навички є ключовим компонентом соціальної адаптації дитини з інтелектуальними порушеннями, оскільки саме через спілкування вона отримує нові знання, вчиться взаємодіяти з однолітками та дорослими, формує уявлення про соціальні норми. Було виявлено, що у дітей з порушенням інтелектуального розвитку відзначається уповільнене засвоєння мовленнєвих норм, недостатня мотивація до мовлення, обмежений словниковий запас, труднощі в розумінні інструкцій і регуляції поведінки через мовлення.

2. Результати експериментального дослідження показали, що більшість молодших школярів з інтелектуальними порушеннями мають лише середній рівень сформованості комунікативних навичок. Аналіз показав, що типові порушення включали: нечітку артикуляцію, вживання стереотипних фраз, спрощених конструкцій, труднощі з побудовою логічно завершених висловлювань. За спостереженнями під час практичного етапу дослідження, у частини учасників комунікація обмежувалася потребовим рівнем — проханнями, реакціями на інструкцію, елементарним коментуванням дій.

3. У межах дослідження було впроваджено систему практичних вправ і розвивальних ігор, що дали змогу відстежити динаміку розвитку комунікативних умінь.

Контрольний етап експерименту продемонстрував помітне зростання рівня комунікативної компетентності учнів після проведення цілеспрямованих занять. У результаті кількість учнів із достатнім рівнем комунікативного розвитку зросла з двох до трьох, а випадків низького рівня не зафіксовано. Також середній показник рівня навичок виріс з 3,13 до 3,93

балів, що підтверджує ефективність застосованих методик. Після впровадження занять з елементами ігротерапії, музикотерапії та арттерапії діти стали активніше включатися у групові форми спілкування та частіше ініціювати діалоги.

4. Було розроблено систему практичних рекомендацій, які можуть бути використані в освітньому процесі та в домашніх умовах, що допомагає дітям розпізнавати й передавати емоції; , а також щоденні комунікативні ритуали для розвитку діалогічного мовлення.

Батькам рекомендовано активно долучатися до процесу розвитку комунікативних навичок вдома — шляхом щоденного спілкування, обговорення подій дня, спільного читання, озвучення дій, позитивного підкріплення мовленнєвих проявів дитини. Постійне підкріплення з боку дорослих, створення стабільного емоційного фону та демонстрація зразків поведінки є необхідними умовами для формування впевненого, функціонального мовлення у дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонова С. В. Значення ігрової діяльності у розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти: зб. наук.праць. Харків 2023. С. 298-300.
2. Бабич Н. М. Комунікативний потенціал дошкільників з порушення зору та інтелекту : монографія. Київ : Lambert Academic Publishing, 2019. 206 с.
3. Белова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Медична освіта*. 2021. № 1. С. 5–10. URL: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.1.11876> (дата звернення: 03.04.2025).
4. Блеч Г. Компетентностний підхід у навчанні української мови школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Освіта осіб з особливими освітніми потребами: шляхи розбудови. Наук-методичний збірник. Вип.16. Київ, ІСПП ім М.Ярмаченко 2020. С.30-39.
5. Бугера Ю.Ю., Дідик Н.М. Арт-терапевтичні методи у роботі корекційного педагога *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2020. №16. 330 с.
6. Вержиховська О. Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. №15. С. 35-44.
7. Висоцька А., Чайка С. Вивчення стану сформованості комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. № 4. С. 46–57.
8. Голуб Н. М., Даниленко А. В. Формування комунікативних умінь у дітей із порушенням мовлення на уроках української мови в 5–6-х класах. *Research Notes*. 2025. № 4. С. 83–94. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-pp-4-83-94> (дата звернення: 03.04.2025).

9. Горбатюк О. Л. До питання соціально-комунікативної компетентності дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України*. 2023. С. 37-39

10. Данилевич Ю. О. Комунікативні навички та комунікативна компетентність, їх роль у здобутті освіти і формування комунікативних навичок упродовж професійної діяльності. *Медсестринство*. 2023. № 2. С. 56–65. URL: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2023.2.14330> (дата звернення: 03.04.2025).

11. Дмитрієва О. І., Чопік О. В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні старшокласників з порушеннями інтелектуального розвитку. *Information technologies and learning tools*. 2021. Т. 86, № 6. С. 30–51. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4119> (дата звернення: 03.04.2025).

12. Дмитрієва А. А. Практичні передумови формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Суспільство та наука у воєнний час: проблеми та особливості розвитку: матеріали I Міжнародної студентської наукової конференції, (м. Білгород-Дністровський, 14 липня, 2023 р.). ГО «Молодіжна наукова ліга». Вінниця: Європейська наукова платформа. 2023. С. 160–163. URL: http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4111/1/Kalinina_tez4.pdf

13. Залановська Л. І. Розвиток комунікативної діяльності дитини з особливими освітніми потребами та особливості використання альтернативної комунікації в умовах інклюзивного навчання. *Psychological patterns of social processes and personality development in modern society*. 2023. С. 45–69. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-326-2-4> (дата звернення: 03.04.2025).

14. Зінорук А. Сутність поняття “комунікативні уміння”. *Молодь і ринок*. 2022. № 3/201. С. 196–201. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.255778> (дата звернення: 03.04.2025).

15. Коваленко Є. В. Особливості соціальної компетентності старших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2022. № 42. С. 28–38.

16. Коган О. В. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі: метод. посіб. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с 406

17. Компанець Н.М., Коваль-Бардаш Л.В. Включення дітей з особливими потребами у соціальне середовище: особливості формування комунікації та подолання поведінкових розладів – навчально-методичний посібник. К., 2020, С. 137

18. Король А. Розвиток комунікативних здібностей учнів: теоретичний аналіз. *Молодь і ринок*. 2019. № 2(169). С. 54–59. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.162722> (дата звернення: 03.04.2025).

19. Косенко Ю. М., Боряк О. В., Король О. М. Застосування комп’ютерних дидактичних ігор у навчанні історії школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного класу. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. Т. 77, № 3. С. 76–89. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2837> (дата звернення: 03.04.2025).

20. Костенко Т. М. Нова українська школа. Формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування: навч.-метод. посіб. Харків: Вид-во «Ранок». 2021. 176 с.

21. Кривоногова О. В., Борщик Г. І. Деякі аспекти розвитку комунікативних навичок дітей з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку. Безбар’єрність в освіті осіб з особливими потребами: досвід та інновації: матеріали X Міжнародного конгресу зі

спеціальної педагогіки та психології. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 456 с.

22. Крючко Н. В. Детермінанти комунікативних умінь в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеню. *Sworld-Us Conference proceedings*. 2023. Usc20-01. С. 60–65. URL: <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2023-20-01-010> (дата звернення: 03.04.2025).

23. Лещій Н. Використання ігрових технологій для розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 2(48). С. 648–659. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2\(48\)-648-659](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-2(48)-648-659) (дата звернення: 03.04.2025).

24. Ляпунова В. А. Міжособистісне спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Т. 2, № 70. С. 104–107. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.19> (дата звернення: 03.04.2025).

25. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ : ДІА, 2016. 304 с.

26. Матющенко І. М., Омелянович І. М. Соціально-психологічна адаптація учнів з інтелектуальними порушеннями старших класів на основі розвитку емпатії. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2022. № 43. С. 124–133.

27. Мойсеєнко І. М., Базилевська О. О. Вплив соціальних структур на поведінку дитини з порушенням інтелектуального розвитку. *Innovate Pedagogy*. 2024. Т. 2, № 68. С. 101–104. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.20> (дата звернення: 03.04.2025).

28. Омельченко М., Семченко Т. До проблеми соціальної адаптації дошкільників з ООП в умовах інклюзивної групи закладу дошкільної освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 4(18). С. 480–491.

URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-480-491](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-480-491) (дата звернення: 03.04.2025).

29. Омельченко М., Мамічева О., Сильченко В., Кордонець В. Формування комунікативної компетенції у дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри. Теорія і методологія. *«Особлива дитина: навчання і виховання»*. 2022. № 2. С. 7–14. URL:

https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/download/101/63

30. Опанащук Т. В., Стахова О. О. Особливості комунікативних здібностей дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. In *XVIII International scientific and practical conference «Innovations in Scientific Research: World Experience and Realities» (April 10-12, 2024) Riga, Latvia. International Scientific Unity, 2024. 231 p.*

31. Орленко І. М., Бальбуза О. М., Асєєва Ю. О. Визначення особливостей комунікації дошкільників із порушеннями мовлення. *Габітус*. 2023. № 50. С. 52–57. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.50.9> (дата звернення: 03.04.2025).

32. Полікарпова О. Соціалізація дітей з інтелектуальними порушеннями засобами сюжетно рольових ігор. Природничі науки та освіта: сучасний стан і перспективи розвитку: IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 7–8 листоп, 2024 р.: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 331–333. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/d28a4b8d-1314-453b-ac73-2e37b005486f>

33. Програма розвитку дітей раннього та дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями / О. В. Чеботарьова та ін. Київ : ІСПП ім. Миколи Ярмченка НАПН України, 2023. 438 с.

34. Про освіту. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

35. Прохоренко Л., Бабяк О., Засенко В., Ярмола Н. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід: навчально методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 160 с.

36. Рейда К. В., Тороп К. С. Особливості комунікативної діяльності школярів із порушеннями інтелектуального розвитку. *Молодий вчений*. 2020. Т. 8.1, № 84.1. С. 79–83. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-18> (дата звернення: 03.04.2025).

37. Різник Ю. О. Формування комунікативної компетенції у дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами ігрової діяльності. Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти: зб. наук. пр. за матеріалами III Всеукр. конф., (м. Харків, 13–14 трав. 2025 р.) / Харків. 2025. С. 297–300.

38. Соколова Г. Б., Кравець Ю. О. Особливості соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № 2. С. 81–85. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.16> (дата звернення: 03.04.2025).

39. Соколова Г. Б. Розвиток емоційної сфери школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник*. Київ, 2020. Випуск 16. С. 313–327.

40. Спільник Н., Зимівець Н. Безбар'єрне спілкування дітей молодшого шкільного віку з ментальними порушеннями. *Grail of Science*. 2022. № 22. С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.44> (дата звернення: 03.04.2025).

41. Тимошко Г. М., Гладуш В. А. Розвиток комунікативної компетентності педагогів в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Ніжин : ФОП Лисенко М. М., 2023. 192 с.

42. Тороп К. С. Дослідження соціальної компетентності у школярів із порушеннями інтелектуального розвитку. *Педагогіка формування творчої*

особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. Т. 2, № 77. С. 64–68.
URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-2.12> (дата звернення: 03.04.2025).

43. Тороп К. С., Ярмола Н. А. Реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах інклюзивного навчання. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in ukraine and eu countries: research matters*. 2021. С. 260–278.
URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-40> (дата звернення: 03.04.2025).

44. Тубичко Ю. Визначення особливостей комунікативної діяльності в дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. № 6(59). С. 42–47. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.6.7> (дата звернення: 03.04.2025).

45. Учні початкових класів із порушеннями слуху: навчання та розвиток / С. В. Кульбіда та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.

46. Формування комунікативних умінь і навичок в учнів молодшого шкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку / Т. Г. Кузнецова та ін. *Innovate pedagogy*. 2024. № 75. С. 77–83.
URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.13> (дата звернення: 03.04.2025).

47. Чайка М. С. Вплив засобів адк на розвиток комунікативної діяльності дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2022. № 42. С. 39–50.

48. Чеботарьова О. В. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку. Київ : ІСПП ім. Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 558 с.

49. Чеботарьова О. В. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток: навч.-метод. посібник. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 128 с.

50. Черніченко Л. Використання психотерапевтичних методик для формування комунікативної діяльності в дітей з порушенням інтелектуального розвитку. *Humanities science current issues*. 2021. Т. 2, № 42. С. 256–260. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-43> (дата звернення: 03.04.2025).

51. Шаповалова Ю. А. Дослідження розвитку комунікативних навичок у дітей молодшого шкільного віку з порушенням інтелектуального розвитку засобами арт-терапевтичних технологій. *Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами*: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 206–213.

52. Шкуренко О. В. Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 166 с.

53. Шевченко Ю. В. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Київ, 2020. С. 36-46

54. Якуба Л. С. Консультування батьків як засіб створення умов для формування діалогічної компетентності дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку. Система освіти і виховання дітей з особливими освітніми потребами: досвід минулого – погляд у майбутнє: до 85-річчя акад. В. І. Бондаря: зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2023. С. 402–407.

55. Cebotaru N., Racu S. Strategies for developing communication skills in children with intellectual disabilities through the dynamic games. *Review of Psychopedagogy*. 2021. Vol. 10, no. 1. P. 92–98. URL: <https://doi.org/10.56663/rop.v10i1.24> (date of access: 03.04.2025).

56. Effect of a method of communication skill development on physical activity in children with intellectual disabilities / H. Mkrtchyan et al. *Health Problems of Civilization*. 2022. Vol. 16, no. 3. P. 246–257. URL: <https://doi.org/10.5114/hpc.2022.117830> (date of access: 03.04.2025).

57. Formation of Communication Skills in Junior Schoolchildren with Intellectual Disabilities in the Conditions of Inclusive Education / S. Stebljuk et al. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. Vol. 12, no. 4. P. 329–345. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/253> (date of access: 03.04.2025).

58. Georgoula E., Koustriava E. Enhancing Social-Communication and Behavior Skills in Adolescents with Intellectual Disabilities through Computerized Cognitive Training. *International Journal of Instruction*. 2024. Vol. 17, no. 4. P. 421–440. URL: <https://doi.org/10.29333/iji.2024.17424a> (date of access: 03.04.2025).

59. Hofmann V., Müller C. M. Challenging behaviour in students with intellectual disabilities: the role of individual and classmates' communication skills. *Journal of Intellectual Disability Research*. 2022. Vol. 66, no. 4. P. 353–367. URL: <https://doi.org/10.1111/jir.12922> (date of access: 03.04.2025).

60. Hofmann V., Müller C. M. Language skills and social contact among students with intellectual disabilities in special needs schools. *Learning, Culture and Social Interaction*. 2021. Vol. 30. P. 1–9. URL: <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2021.100534> (date of access: 03.04.2025).

61. Janho dit Hreich C., Ibernion L., Bourdin B. Educational practices for the language development of students with intellectual developmental disorder in the school setting: a systematic review. *Frontiers in Education*. 2024. Vol. 9. P. 1–13. URL: <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1422139> (date of access: 03.04.2025).

62. Klefbeck K. Educational Approaches to Improve Communication Skills of Learners with Autism Spectrum Disorder and Comorbid Intellectual Disability: An Integrative Systematic Review. *Scandinavian Journal of Educational Research*. 2023. Vol. 67, no. 1. P. 51–68. URL: <https://doi.org/10.1080/00313831.2021.1983862> (date of access: 03.04.2025).

63. Zashchirinskaia O. V. Features of Non-Verbal Communication of Children with Intellectual Disabilities and Differences from their Normatively

Developing Peers. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8, no. 4. P. 633–641. URL: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.04.5> (date of access: 03.04.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

З метою діагностики стану мовного компонента комунікативної компетентності, був використаний «Комунікативний лист» (Шипіцина Л., Лісіна М.).

У процесі спостереження за повсякденною діяльністю учнів в школі фіксуються такі параметри:

- 1) ініціативне спілкування (вміння вітатися);
- 2) підтримує спілкування (відповідає на питання, задає питання, висловлює прохання, не перебиває);
- 3) завершальне спілкування (прощання).

Оцінка проводилася в ситуації вільного спілкування та спілкування, яке ініціює або вихователь, або однолітки.

Кількісна оцінка реєстрованих параметрів здійснювалася наступним чином:

- 1 бал - достатній рівень сформованості вміння (навички);
- 0,5 балу - середній рівень;
- 0 балів - низький рівень.

ДОДАТОК Б

Друге завдання, яке пред'являлося дитині в діагностичних цілях - це завдання методики «Спільне складання картинки» (по Бойкову Д.).

Суть його полягає в наступному: парі учнів демонструється предметна картинка із зображенням рослини, птаха або тварини, потім пропонується зібрати таку ж парну картинку (одну на двох), розрізану на декілька частин.

Обладнання: розрізні картинки (зображення поділено на фрагменти прямокутної форми - 4, 6, 9 і 12 частин), зразки картинок (нерозрізані зображення).

Кількісна оцінка результативності виконання завдання здійснювалася наступним чином:

- 5 балів - відсутність небажаних комунікативних засобів;
- 4 бали - одне відхилення від норми в комунікативній діяльності;
- 3 бали - два відхилення від норми в комунікативній діяльності;
- 2 бали - три відхилення від норми в комунікативній діяльності;
- 1 бал - чотири і більше відхилення від норми в комунікативній діяльності.

Окремо оцінюється кожна група комунікативних навичок - організаційні (спрямовані на вибір адресата і підготовку до комунікативного акту), перцептивні (які передбачають сприйняття і тлумачення інформації, що сприймається), оперативні (спрямовані безпосередньо на передачу повідомлення).

Загальна оцінка виводиться, як середнє арифметичне:

- 4-5 балів - достатній рівень комунікативних навичок;
- 3-3,9 балів - середній рівень комунікативних навичок;
- менше 3 балів - низький рівень комунікативних навичок.

ДОДАТОК В

Третє завдання на оцінку комунікативних навичок – «Тест фрустрації Розенцвейга».

Методика складається з 24 завдань, на яких зображені обличчя людей, що знаходяться під фрустраційною ситуацією. Зліва зображено персонаж, який вимовляє слова, що фруструють дитину, зображену праворуч.

В рамках даного дослідження акцент робився на оцінці фрустраційної толерантності, зовнішньої спрямованості агресії і самостійності в вирішенні конфліктів.

Інструкція: На малюнку зображено людей. Ми складемо коротке оповідання. Я почну оповідання словами однієї людини, а ти закінчиш її за хлопчика (дівчинку).

Кожна з отриманих відповідей оцінюється, відповідно до теорії Розенцвейга, за двома критеріями: по напрямку реакції (агресії) і по типу реакції.

За напрямками фрустраційні реакції поділяються на:

1) екстрапунітивні (Е): реакція спрямована на живе або неживе оточення, засуджується зовнішня причина фрустрації, підкреслюється ступінь фруструючої ситуації, іноді вирішення ситуації вимагають від іншої особи;

2) інтропунітивні (І): реакція спрямована на самого себе, з прийняттям провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, що виникла, фруструюча ситуація не підлягає засудженню. Випробуваний приймає цю ситуацію як сприятливу для себе;

3) імпунітивні (М): фруструюча ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, залагоджене згодом, звинувачення оточуючих або самого себе відсутні;

За типами фрустраційні реакції діляться на:

1) перешкоджаюче-домінантні (OD) – підкреслюється наявність перешкод, що викликають фрустрацію; на них робиться акцент незалежно від їх оцінки як сприятливих, несприятливих або малозначущих (характеризується ступінь ригідності людини у стресових ситуаціях);

2) самозахисні (ED) – проявляється активність у вигляді засудження кого-небудь, заперечення або визнання власної провини; такі реакції спрямовані на захист свого «Я» (дозволяє оцінити загальну стресостійкість індивіда);

3) потребова-наполегливі (NP) – характеризуються постійною потребою знайти конструктивне розв'язання конфліктної ситуації у формі вимоги про допомогу від інших осіб або прийняття на себе зобов'язання розв'язати ситуацію самостійно (проявляється орієнтація людини на раціональне розв'язання проблеми).

Якщо у відповіді з екстрапунітивною, інтропунітивною або імпунітивною реакцією домінує ідея перешкоди, використовуються заглавні літери з апострофом (E', I', M'). Тип реакції «з фіксацією на самозахисті» позначається прописними буквами без позначки (E, I, M). Тип реакції «з фіксацією на задоволення потреби» позначається малими літерами (e, i, m). З комбінацій цих шести категорій отримують дев'ять можливих факторів оцінки. За основу підрахунку завжди приймається явне значення слів суб'єкта, або яке прозвучало першим. Таким чином, аналізується смисловий зміст мовних відповідей учнів. Відповіді підраховуються і кількість певного типу записується в відповідні графи таблиці профілів.

За першими трьома завданнями бали підсумовуються. За загальним балом визначається рівень розвитку комунікативних навичок:

7-9 балів - достатній рівень;

4-6,9 балів - середній рівень;

0-3,9 балів - низький рівень.

Для вивчення самостійності найчастіше використовується метод спостереження.

ДОДАТОК Г**1. Заняття "Привітання і прощання"**

Мета: Навчити дітей правильно вітаються і прощаються з оточуючими.

Хід заняття:

Вступ: Педагог розповідає про важливість ввічливих звернень. Демонструє приклади вітання та прощання з різними людьми (друзями, вчителями, батьками).

Основна частина: Діти по черзі практикують вітання і прощання, виконуючи такі дії:

Вітатися при зустрічі та прощатися при розставанні.

Різні варіанти: «Добрий день», «До побачення», «Привіт», «Бувай» тощо.

Гра: Рольова гра "Зустріч і прощання". Діти повинні пройти через кілька ситуацій, в яких вони вчаться правильно вітатися та прощатися (наприклад, з другом, вчителем, родичами).

Заклучна частина: Підсумок заняття, обговорення, чому важливо вітатися і прощатися.

2. Заняття "Запитання та відповіді"

Мета: Розвинути у дітей навички ведення діалогу, вміння ставити питання та відповідати на них.

Хід заняття:

Вступ: Педагог пояснює важливість вміння ставити запитання для ведення бесіди.

Основна частина:

Педагог задає прості запитання, на які діти повинні відповісти (наприклад, «Як тебе звати?», «Що ти любиш робити?»).

Діти по черзі задають питання один одному за зразком («Що ти любиш їсти?», «Яка твоя улюблена гра?»).

Гра: Створення пар і проведення діалогу між дітьми за допомогою карток з питаннями (наприклад, «Яка твоя улюблена тварина?» або «Куди ти любиш ходити?»).

Заключна частина: Підсумок заняття, підкреслення важливості вміння ставити запитання і слухати відповіді.

3. Заняття "Просити допомогу"

Мета: Навчити дітей правильно висловлювати прохання та отримувати допомогу.

Хід заняття:

Вступ: Педагог розповідає, чому важливо вміти попросити допомогу у випадку потреби.

Основна частина:

Діти практикуються в тому, як правильно висловлювати прохання: «Можеш допомогти мені?», «Будь ласка, допоможи мені з цим завданням».

Рольова гра, де один дитина просить допомогу, а інший допомагає. Наприклад, один дитина може попросити допомогу у малюванні або складанні конструктора.

Гра: Діти можуть виступити в ролі "прохача" або "того, хто допомагає" під час гри. Важливо, щоб прохання було чітким і ввічливим.

Заключна частина: Підсумок заняття. Педагог обговорює з дітьми важливість правильно висловлювати прохання.

4. Заняття "Емоції та їх вираження"

Мета: Розвинути емоційну виразність та здатність дітей розпізнавати і висловлювати емоції.

Хід заняття:

Вступ: Педагог показує дітям картки з різними емоціями (щастя, сум, злість, здивування) та пояснює, як ці емоції можна висловити через міміку і слова.

Основна частина:

Діти разом з педагогом визначають емоції на картках і імітують їх за допомогою виразу обличчя, жестів, рухів.

Рольова гра, де кожен учасник намагається вгадати емоцію іншого, спостерігаючи за його виразами обличчя.

Гра: "Емоційні історії". Педагог зачитує коротку історію, а діти повинні показати, яку емоцію відчують герої цієї історії.

Заключна частина: Підсумок заняття, обговорення важливості розуміння емоцій і вміння виражати свої почуття.

5. Заняття "Невербальне спілкування"

Мета: Розвинути у дітей навички невербальної комунікації (жести, міміка, зоровий контакт).

Хід заняття:

Вступ: Педагог пояснює, що невербальне спілкування — це те, що ми висловлюємо без слів, через міміку, жести, позу.

Основна частина:

Діти практикуються в використанні жестів для вираження емоцій (підняти руку для привітання, кивок головою для підтвердження, жести для показу настрою).

Виконують завдання на зоровий контакт під час спілкування.

Гра: Рольова гра «Діалог без слів». Діти повинні виразити різні емоції або почуття тільки за допомогою жестів і міміки.

Заключна частина: Обговорення того, як невербальне спілкування допомагає краще розуміти інших людей.